

השבת החזית השישית

נור סרוגי

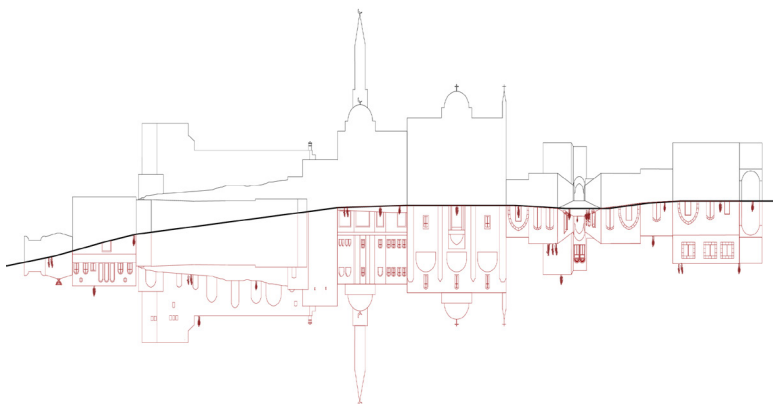

הטכניון
מכון טכנולוגי
לישראל

נור סרוגי

השבת החזית השישית

פרויקט גמר

סטודיו "מרחב, תודעה וקיימות"

מנחים | אדריכל שמעיה צרפתי, אדריכל ישי וול

אדריכלות חוקרת

מנחה | ד"ר אדריכל אור אלכסנדרוביץ'

התוכנית לארכיטקטורה

הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, הטכניון

התשפ"ה | 2025

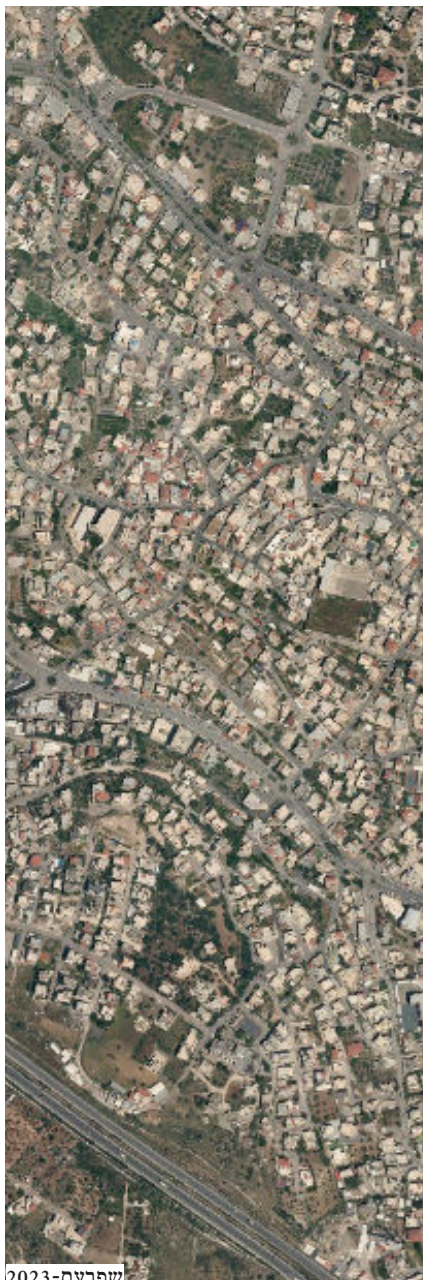
**הפקולטה
לארכיטקטורה ובינוי ערים**

הטכניון
מכון טכנולוגי
לישראל

תוכן עניינים

4-5	-העבר כיסוד לעתיד
6-9	-היעלמות הזיכרון העירוני
10-15	-ניעור הקיפאון והחייאת המרחב ההיסטורי
16-17	-החייאת המרחב ההיסטורי, מהחזית השישית לרשת עירונית
18-19	- צעדי ההחייאה וניעור הקיפאון
20-23	-שפרעם
24-29	-היסטוריה- עיצוב המציאות החברתית של שפרעם
30-35	-הגדרת טריטוריות
36-37	-סקר עכשווי בקרב תושבי שפרעם
38-41	-מפת הזיכרונות- ראיונות וסרטונים
42-65	-אסטרטגיית ההתערבות
66-67	-סיכום
68-69	-ביבליוגרפיה
70	-מקורות לסרטונים
71-79	-מקורות לתמונות

שפרעם-2023

שפרעם-1952

העבר כיסוד לעתיד

החייאת המרחב ההיסטורי דרך החזית השישית

לכל מקום יש היסטוריה, ולכל מרחב יש זיכרון. ההיסטוריה והזיכרון הקולקטיבי של תנועת החיים היומיומיים של האנשים הנשמרים במרחב, הם אלו שמחברים בין התושבים, יוצרים זהות משותפת ומהווים בסיס לחיים העירוניים.

עם השנים, תהליך האורבניזציה ואירועים היסטוריים עיצבו מחדש את המרחב העירוני, שכתוצאה התפתח והתרחב סביב לגרעין ההיסטורי. התרחבות זו גרמה לאיבוד כוח המשיכה של הגרעין ובהיווצרות מרכזי כובד חדשים מחוץ לו. כתוצאה מכך, בהרבה מהערים ההיסטוריות קיימת סוגייה מרכזית של הזנחה ונטישה פיזית של מרכזי ערים בעלי ערך תרבותי והיסטורי הגבוהה ביותר. סוגייה זו גורמת לקטיעת רצף פעילות החיים שהתקיימו בגרעין למשך דורות, ולהיעצרות הזמן בגרעין ההיסטורי, היווצרות קיפאון במרחב, וקיבעון חברתי.

כתוצאה מכך, עם השנים הגרעין ההיסטורי הולך ומצטמצם ומתכסה מתחת לשכבות העכשוויות, דבר שגורם למרחבים הטעונים בזיכרון, ובתנועת החיים שהתקיימו בהם להישאר רק כחלק מהעבר של העיר ולא כחלק פעיל ואינטגרלי בהווה העיר. דבר אשר גורם להיעלמות החזית השישית מהמרחב, שכתוצאה פוגע בתחושת השייכות של התושבים וגורם להתנתקות ביניהם.¹

החזית השישית היא חזית לא מוחשית, המשקפת שכבת זיכרון עירוני משותף מצטבר של העבר החברתי והתרבותי של העיר. החזית מורכבת מזיכרון קולקטיבי, סיפורים אישיים והיסטוריים ושרידים פיזיים. היא נוצרת מתוך המפגש שבין השרידים הפיזיים בעיר לבין הזיכרון הקולקטיבי. החזית השישית כשכבת זיכרון עירוני משותף, הינה מעבר לבניינים עצמם, וטמון בה פוטנציאל ליצירת שפה אדריכלית חדשה ומשותפת, המחברת מחדש בין חלקי העיר השונים הסמוכים למרכז העיר ההיסטורי. לאור זאת, חשוב לבחון: כיצד ניתן להוסיף תוספות בינוי במרכז עיר היסטורי, בלי לפגוע במרקם הקיים, באופן שיחבר מחדש בין חלקי העיר, ויחיה את הגרעין כמרכז פעיל אינטגרלי לחיים העירוניים?

Ren Zhou et al., "Design Framework to Renewal Abandoned Areas in Historic Districts,"
Journal of Asian Architecture and Building Engineering, July 30, 2024, 3

היעלמות הזיכרון העירוני

מנטישה להחייאה

העושר התרבותי היקר ביותר של העיר טמון במרחב ההיסטורי שלה. ברחבי העולם, ערים היסטוריות מתמודדות עם תהליך של נטישה, הידרדרות והזנחה במרכזים ההיסטוריים שלהן, בעוד שהעיר עצמה ממשיכה להתפתח סביב הגרעין ההיסטורי, שבו מצטברות שכבות של עדויות מרחביות וזיכרון.

תהליכים אלה מובילים לאובדן הדרגתי של תפקוד וכוח המשיכה של הגרעין בעיני התושבים, המבנים ההיסטוריים מאבדים את ייעודם המקורי, ננטשים או נהרסים והרחובות מתרוקנים. במילים אחרות, המרחבים שהיו בעבר את הלב הפועם של העיר, המכילים את הריכוז הגדול ביותר של החזית השישית, נכנסו למצב של קיפאון מרחבי, דבר אשר מוביל להיעלמות החזית השישית מהתודעה הקולקטיבית של התושבים, למרות שמרחב הגרעין עדיין מכיל רמזים למה שהייתה החזית, לתנועת חיי האנשים והאינטראקציות החברתית שהתקיימו בשרידי המבנים, וסביבתם לאורך דורות.

בצורה הזו, נוצר מצב שבו מרכז העיר ההיסטורי התרוקן מפעילות, למרות שהמבנים והרחבות שמהווים מכלול פיזי לחזית השישית עדיין קיימים. במילים אחרות, הקליפה הפיזית של הגרעין עדיין קיימת אך ללא התוכן, ללא שכבת הזיכרון העירוני. בשל שינויים בסגנון החיים בערים רבות, מתחוללת ירידה מתמשכת בפעילות העירונית המתקיימת במרכזים ההיסטוריים כתוצאה ממנה להיחלשות מעמד הסמלי. תהליך זה, גרם להיווצרות מרכזי כובד חדשים מחוץ לגרעין, ולניתוקו ההדרגתי מהווה ועתיד העיר. כך, התרוקן הגרעין מפעילות ואיבד את תפקידו כמוקד לאינטראקציה בין הקהילות, ושימור הקשרים החברתיים, והפך למרחב חסר משמעות מנותק מחיי היומיום העירוניים של התושבים.

בשל היעדר מודעות לחשיבותה של החזית השישית, הניתוק הזה של הגרעין משאר החיים העירוניים, הינו משמעותי ומשפיע בצורה ניכרת, במיוחד בערים שבהן החזית השישית שיקפה חיי קהילה משותפים, ודו-קיום בין קבוצות הקהילה השונות. כך שאיבוד חזית זו, יחד עם הקיפאון המרחבי והחברתי שנוצר במרחב, גורמים להיחלשות הקשרים הקהילתיים, ולמעבר מחיי קהילה שיתופיים ולכידות חברתית לפיצול חברתי.

עקב כך שכל דור נוטה לחוות את השלבים השונים של העיר, הזיכרון הקולקטיבי כלפי אותו מרחב היסטורי משתנה כתוצאה משינויים מרחביים לאורך הזמנים.² לכן, חידוש מעמד מרכז העיר ההיסטורי שהתרוקן מפעילות והוצאתו מהקיפאון הקיים מחייב החיאה מחדש לחזית השישית, כך שכל הזיכרונות של פעילות החיים שהתנהלה במרחב בעבר יחזרו, וישמשו כמנוע שימשוך אנשים. עם זאת, ההחיאה של החזית השישית בלבד, אינה מספיקה כדי לנער את הקיפאון המרחבי. זו מאחר שהנטישה הפיזית של הגרעין העירוני ההיסטורי, וההזנחה המתלווה אליה, נובעות מהפער שבין התכנון והאדריכלות ההיסטוריים, ולסגנון החיים הנוכחי ולצרכים היומיומיים הנובעים ממנו, כמו פעילות ותפוסת החללים כתוצאה ממחסור בבנייה חדשה.

משום כך, כדי לפתור בעיה מרחבית זו ולהפוך את מגמת הנטישה, נדרשת פעולה מרחבית להתאמת המרחב ההיסטורי לסגנון החיים הנוכחי, המייצרת רשת עירונית חדשה. רשת זו, תאפשר קריאה מחודשת למרחב המחבר והמשתף, המחזק את הזהות העירונית ומשקם את הקשרים החברתיים. פעולה זו, צריכה להתבסס על תוספות מוגבלות של נפח בנוי לגרעין ההיסטורי, אשר שומר על הערכים האדריכליים הקיימים, תוך יצירת מרחבים פיזיים חדשים המותאמים לשינויים באורח החיים. בצורה הזו, הרשת העירונית החדשה, מאפשרת חידוש מעמד מרכז העיר כמוקד משיכה כלל עירוני המשולב בחיי היומיום, בנוסף לניעור הקיפאון הקיים בגרעין, המאפשר הצטברות זיכרונות חדשות בחזית השישית. פעולה מרחבית זאת דורשת בחינה בשלושה מימדים:

1. מרחבים היסטוריים כבסיס לזהות עירונית ושייכות קהילתית.
2. עיצוב מרחבים היסטוריים כאמצעי לשיקום חברתי ויצירת לכידות קהילתית.
3. החיאת וחיבור המרחב ההיסטורי מחדש דרך רשת מרחבית.

2Mengjia Wang, "Historical Layering and Historic Preservation in Relation to Urban Planning and Protecting Local Identity: City Study of Nanjing", 2015, 104-105

ניעור הקיפאון והחייאת המרחב ההיסטורי

1. מרחבים היסטוריים כבסיס לזהות עירונית ושייכות קהילתית

מרחבים עירוניים היסטוריים, הינם חלק מהזהות התרבותית של העיר, המשקפים את התפתחותה החברתית במהלך השנים, ומשמרים את אופייה הייחודי דרך מבנים ואלמנטים אדריכליים, שמייצגים עדות פיזית למורשת המקומית.³ עם זאת, מרחבים אלו יכולים לאבד את תפקידם כמוקדי זהות וחוויה בעת איבוד משמעותם אצל התושבים, דבר שהופך אותם לחללי רקע חסרי ייחוד שמוביל לתחושת ניכור עירוני.⁴

זוהות מקום היא מובנית חברתית שמשתנה בהתאם לחוויות, זיכרונות ותחושות של יחידים וקבוצות כלפי המרחב.⁵ מקום משמעותי מייצר חוויה פנימית התנהגותית הנקשרת לתושבים, דרך זיכרונות והחוויות המשותפות שלהם במרחב. הוא מרכז חוויות אנושיות, מעניק תחושת שייכות ומשמש כמקור לזהות האישית והקהילתית, דרך אלמנטים מוגדרים כמו מבנים ומרחבים היסטוריים, שמעניקים למקום זהות ברורה ומובחנת.⁶ בעת איבוד המקום למאפייניו הייחודיים התרבותיים, הוא הופך למרחב חסר ייחוד שניתן להחליפו, דבר הפוגע בלכידות הקהילתית ומחליש את הקשרים בין התושבים.⁷

לסיכום, שימור והחייאת מרחבים היסטוריים, אינו רק אמצעי לשימור הזיכרון הקולקטיבי, אלא כלי הכרחי ליצירת סביבה עירונית, שמחזקת את תחושת השייכות של התושבים ומעודדת אינטראקציה חברתית, ובכך תורמת ללכידות הקהילתית ולחיוזוק הזהות העירונית.⁸

Najd, Meysam Deghati et al., "Visual preference dimensions of historic urban areas: The determinants for urban heritage conservation." Habitat International 49, 2015, 115-117. 3

.Relph, Edward. 1976. Place and placelessness. London: London: Pion, 51-52 4

.Ibid, 56 5

.Ibid, 53-54, 141 6

.Ibid, 143 7

.Ibid, 147 8

2. עיצוב מרחבים היסטוריים כאמצעי לשיקום חברתי ויצירת לכידות קהילתית

מרחבים היסטוריים בנוסף להיותם עדות לעבר, הם גם כלי המייצר לכידות חברתית, המשקמת את הזהות העירונית ומחזקת את הקשרים בין התושבים. בהתחדשות עירונית של מרחבים היסטוריים, קיימות חברתית הינה מרכיב מרכזי בגלל שהיא משלבת בין שימור המורשת התרבותית, לבין התאמה לצורכי ההווה והעתיד.

קיימות חברתית מתייחסת ליכולתה של הסביבה העירונית לתמוך ברווחתה של הקהילה לאורך זמן, תוך כדי שמירה על ערכים תרבותיים, חיזוק זהות מקומית, יצירת תחושת שייכות קהילתית, והבטחת תנאים שיאפשרו קיום חיים משותפים גם עבור הדורות הבאים. כתוצאה מכך, נוצר מרחב עירוני משותף שתומך באינטראקציה החברתית בין הקהילות השונות, המחזק את הקשרים הקהילתיים.

לכן, למען השגת קיימות חברתית, צריך ליצור רצף תרבותי חברתי של המרחבים ההיסטוריים, דבר שיהפוך אותם לחלק אינטגרלי מחיי היומיום, בתנאי שיתפקדו כנקודת מפגש נגישה, שמעודדת אינטראקציה חברתית בין קבוצות שונות הגורמת לחיזוק הזהות המקומית.⁹ לכידות חברתית הינו מרכיב אינטגרלי לחיים העירוניים, המחזק את הסולידריות החברתית גם אם קיימים הבדלים בין הקבוצות השונות באוכלוסייה. לכן, עיצוב המרחבים ההיסטוריים משפיע בצורה ניכרת על צורת האינטראקציה בין המשתמשים.¹⁰

⁹ Asma Mehan, "Urban Regeneration: A Comprehensive Strategy for Achieving Social Sustainability in Historical Squares," SGEM 2016 Conference, Vienna, Austria: 3rd International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences and Arts SGEM, 2016, 864–865

¹⁰ Ayman F. Wanas, Yasser M. Moustafa, and Sally Murshed, "Social Cohesion in Cairo: Toward a Better Understanding of the Potential Role of Urban Design," Journal of Engineering and Applied Science (2014): 3, 11

3. החייאת אזורים היסטוריים נטושים והפיכתם למוקד לזהות העירונית

תהליך המודרניזציה, מאיים על הזהות העירונית בגלל מחיקתו למאפיינים והזכרונות המקומיים. כדי לשמור על הזהות העירונית, צריך להבין לעומק את המאפיינים ההיסטוריים והתרבותיים של העיר, ויישום עקרונותיהם בתכנון.¹¹ המרחב העירוני הינו ביטוי להיסטוריה החברתית והתרבותית של העיר, שבה אירועים משמעותיים משאירים את חותמם והופכים למורשת קולקטיבית.¹² מורשת זו, משמרת את הזיכרון הקולקטיבי שעובר מדור לדור, ומשפיעה על תחושת השייכות וחווית המקום אצל התושבים.¹³

בהתאם לכך, שיקום מרחבים היסטוריים נטושים, מחזק את תחושת המקום ואת הקשרים החברתיים בין התושבים.¹⁴ עם זאת, שימור פיזי בלבד, אינו מבטיח את חזרת המרחב להיות רלוונטי ומשמעותי לחיי הקהילה כיום. כדי להבטיח את הצלחת מהלך זה בהשפעה על הזהות המקומית והלכידות החברתית, נדרשת הבנה מעמיקה, של הסיבות השונות שהובילו לנטישת המרחב כיום, בנוסף, לתת מענה לצרכים העכשוויים של הקהילה הנוכחית, מבחינת תפוסה ופעילות החללים. בצורה הזו, ניתן לחבר בין המרחב ההיסטורי המייצג את העבר של העיר לבין ההווה והעתיד שלה. דבר זה, הינו חשוב במיוחד בערים המאופיינות בהפרדה חברתית, המצריכות יצירת מרחבים ניטרליים, שאינם מזוהים עם קבוצה מסוימת, המכירים ומאפשרים את המפגש בין הקבוצות השונות. המרחבים ההיסטוריים הנטושים, יכולים לשמש כמרחבים ניטרליים המסייעים לגישור הפערים החברתיים, תוך כדי עידוד הדו קיום העירוני וחיזוק תחושת השייכות.¹⁵ דבר זה מצריך חיבור מחדש בין המרחב הנטוש למרקם העירוני, דרך גישת המשכיות ההיסטורית המשלבת אלמנטים ותכנון, המשמרים את הערכים התרבותיים והמאפיינים המקומיים. דבר אשר מחייב ניתוח והבנת עקרונות התכנון, המייצרים את הרקמה ההיסטורית ושילובם בתכנון הרשת המרחבית, דרך פרשנות חדשה של התערבויות נפחיות. בצורה הזו, המרחבים הנטושים הופכים למוקדי חיים פעילים, המשמרים את הזיכרון הקולקטיבי, ומשתלבים כחלק מחיי היומיום העירוניים, תוך יצירת רשת מרחבית חדשה, המחזקת את הקשרים החברתיים, ואת הזהות המקומית בין הקהילות.¹⁶

Mengjia Wang, Historical Layering and Historic Preservation in Relation to Urban Planning and Protecting Local Identity: City Study of Nanjing (master's thesis, Historic Preservation, University of Pennsylvania, 2015), 1-2 11
.Wang, "Historical Layering", 4 12
.Wang, "Historical Layering", 104-105 13
Ren Zhou et al., "Design Framework to Renewal Abandoned Areas in Historic Districts," Journal of Asian Architecture and Building Engineering, July 30, 2024, 3 14
.Ayman F. Wanas, Yasser M. Moustafa, and Sally Murshed, "Social Cohesion in Cairo", 15 15
.Ren Zhou et al., "Design Framework to Renewal Abandoned Areas in Historic Districts", 3 16

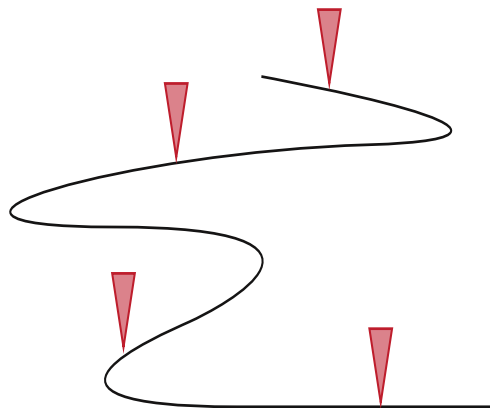

החייאת המרחב ההיסטורי, מהחזית השישית לרשת עירונית

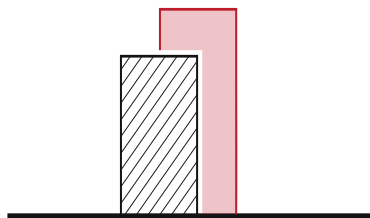
בבחנת כל הנוכח לעיל, ניתן להסיק כי החייאת הגרעין ההיסטורי, והחזרת מעמדו כמרחב אינטגרלי לחיי היומיום העירוניים, הינו דרך יצירת רשת עירונית. השכבה החדשה המתווספת למרחב הגרעין, תחיה מחדש את החזית השישית ותחבר בין המרחב העירוני למרחב ההיסטורי בעיר, תוך מתן מענה לצרכים הקהילתיים העכשוויים.

החייאה זו הינה, דרך ההתייחסות בתכנון המרחבי לסיבות השונות שהובילו לנטישת הגרעין, בנוסף ליצירת רצף תרבותי חברתי של המרחבים ההיסטוריים, דרך חיזוק האלמנטים הקיימים במרחב הגרעין. האלמנטים האלו הינם קשורים לחזית השישית שנעלמה, ומאפשרים ניצול הפוטנציאל הטמון בחזית והחייאתה מחדש, למען יצירת שפה משותפת, דרך תכנון רשת מרחבית חדשה המחברת בין חלקי העיר השונים. הרשת מורכבת מהתערבויות נקודתיות, המשמרות את הערכים ההיסטוריים והתרבותיים המקומיים המעניקים זהות ברורה ומובחנת לרשת, אשר מוסיפות נפח בלי להרוס את הסביבה ההיסטורית אלא מתחברים אליה. תכנון נקודות הרשת, מתבסס על ניתוח והבנה, של עקרונות התכנון והמאפיינים המרחביים של אלמנטים היסטוריים שעיצבו את החוויה העירונית, ונשארו בזיכרון הקולקטיבי של התושבים. מאפיינים מרחביים אלו, משמשים ליצירת פרשנות חדשה של התערבויות לאורך הרשת המרחבית החדשה, באופן שמכבד את הזיכרון הקולקטיבי ומתחבר אליו מחדש.

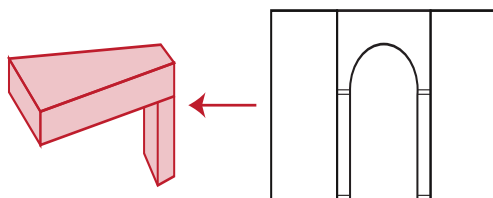
בצורה הזו נשמרים הערכים ההיסטוריים ותנועת הזיכרון שבחזית השישית, תוך מתן מענה לצרכים הקהילתיים העכשוויים. כתוצאה, החזית השישית שנעלמה חוזרת לחיים, והופכת לכלי פעיל, המייצר רצף מרחבי המקשר בין מוקדי המורשת לפי הזיכרון והחוויות המשותפות של התושבים, וכך משתלב העבר בעיצוב המרחב העירוני העכשווי, תוך כדי אפשרות צבירתה לעוד זיכרונות חדשות. רשת החייאה מרחבית זו, תאפשר ניצור מרחב הגרעין מהקיבעון הקיים, וחיזוק הזהות המקומית, דרך יצירת לכידות חברתית במרחב הניטרלי שנוצר, אשר מתפקד כנקודת מפגש שמחברת בין הקהילות השונות. בצורה הזו, הופך המרחב ההיסטורי, למוקד עירוני חיי ותוסס אינטגרלי לחיים העירוניים, המחזק את תחושת השייכות, ומעודד אינטראקציה חברתית. באופן זה ניתן למנוע את המשך התרוקנותו והתנתקותו משאר העיר.

קביעת עוגני זיכרון וחיבור ביניהם

תוספות בינוי נקודתיות המתלבשות על החזית החמישית

פרשנות חדשה לאלמנטים מרחביים בהתבסס על החזית השישית

צעדי ההחייאה וניעור הקיפאון

כדי לממש את הפוטנציאל הטמון בחזית השישית, למען ניעור הגרעין מהקיפאון המרחבי והחברתי וחידוש מעמדו כמוקד משיכה כלל עירוני, אשר משתלב מחדש בחיי היומיום. יש ליישם את האסטרטגיה בעלת ששת צעדי התכנון הבאים:

1. קביעת עוגני זיכרון: זיהוי מוקדים בעלי משמעות בזיכרון הקולקטיבי בהתבסס על החזית השישית, במרחבי המפגש של שולי הגרעין ההיסטורי עם העיר הסובבת היותר עדכנית, שימשו כעוגנים בתכנון הרשת המרחבית.

2. חיבור בין העוגנים: יצירת שכבת תנועה חדשה במרחב הגרעין ההיסטורי, המחברת בין העוגנים דרך מסלולי תנועה חדשים המחברים בין מוקדי הזיכרון בעיר.

3. תוספות בינוי נקודתיות: הוספת שכבה נפחית חדשה, המורכבת מנקודות החייאה המפוזרות לאורך מסלול התנועה, המאפשרות פעילויות מסוג חדש במרחב הגרעין.

4. התלבשות על החזית החמישית: התלבשות נקודות ההחייאה על מפלסי הגגות למען הוספת נפח הנותן מענה על המחסור בשטחים, תוך כדי השמירה על מרקם הגרעין והמבנים ההיסטוריים שטמונה בהם החזית השישית.

5. פרשנות חדשה לאלמנטים מרחביים בהתבסס על החזית השישית: ניתוח עקרונות התכנון של האלמנטים המרחביים שעיצבו את החוויה העירונית בעבר וקשורים לחזית השישית. יישום מאפייניהם המרחביים של אלמנטים אלו בנקודות ההחייאה, דרך פרשנות חדשה המייצרת שפה חדשה ומובחנת במרחב לאורך המסלול.

6. חיבור ומעבר בין נקודות ההחייאה למבני הזיכרון: חיבור נקודות ההחייאה למבנים הקשורים לחזית השישית, תוך שמירה על החזיתות המשמעותיות, המשקפות את רוח המקום המקורי והזיכרון הקולקטיבי. בצורה הזו, השכבה החדשה של רשת ההחייאה, שומרת על המורשת הבנויה ואינה מתחרה עם הקיימת, אלא מוסיפה ומחייה אותה באופן שמכבד את הזיכרון. כתוצאה מכך, נוצרת רשת עירונית חדשה, המחיה את תנועת הזיכרון ומתחברת עם שאר העיר, המנערת את הקיפאון המרחבי ומייצרת תחושת שייכות וחיבור בין העדות.

”יש בתים היסטוריים שעברו שיפוץ והפכו ממבנים
ייחודיים למבנים שנראים כמו כל מבנה אחר.”

-מתוך ראיו אישי עם תושבי שפרעם

התמקמות

שפרעם

שפרעם היא עיר מעורבת מבחינה דתית (מוסלמים, נוצרים ודרוזים) ובעלת היסטוריה עשירה וארוכת שנים מהתקופה הכנענית ועד היום, ואחת משתי הערים הערביות היחידות בגליל ששרדו את אירועי 1948, תוך שמירה על גרעין אורבני היסטורי ברור. ההיסטוריה הייחודית של שפרעם מקנה לה עושר חברתי ותרבותי, המתבטא בגרעינה ההיסטורי, המהווה את העדות הגדולה ביותר לחזית השישית בעיר, הנושא בתוכו שכבות היסטוריות מגוונות של מאות שנים של חיים משותפים. למרות זאת, עם השנים הגרעין הולך ונעלם הדרגתית ונמצא בסכנת היעלמות כתוצאה מהיעדר המודעות אצל התושבים לחשיבות שימורו. כך שהגרעין בשנים האחרונות נמצא במצב מתמשך של נטישה, הזנחה וניתוק מחלקי העיר האחרים בשל אי התאמתו לסגנון החיים הנוכחי. כתוצאה מכך, הקיפאון המרחבי שנוצר בגרעין, גרם לו להישאר רק חלק מעבר העיר ולאיבוד מעמדו כמרכז חיים עירוני.

מציאות זו, מובילה להיעלמות הדרגתית של החזית השישית, של הגרעין ההיסטורי שחיברה בין התושבים, ולפגיעה בתחושת השייכות. כתוצאה מכך, התעצם הנתק בין התושבים המתבטא בחלוקת העיר הטריטוריאלית לפי מפתח עדתי לשלושה מתחמים המכונים בעצמם: הנוצרים בדרום, הדרוזים במערב, והמוסלמים בצפון ובמזרח.¹⁷ מה שייצר שלושה ערים תחת שם אחד. נקודת המפגש היחידה בין שלושת הסטורים האלו הוא הגרעין ההיסטורי, בנוסף לרחובות המסחריים המתפקדים כאזור ניטולי, שבעבר שימשו רק לחיבור שפרעם לערים שמסביב והתחברו לשני רחובות מסחריים מרכזיים, שאחד מהם הינו הרחוב של השוק הנמצא בגרעין.¹⁸

17 מנהל התכנון, "תכנית מתאר כללית מס' 261-0345462 שפרעם נספח חברתי-כלכלי", פברואר 2021, 8, 13.
18 ענת אסתרליס, "נספח שימור חלק 1" 30.

درب الاديان-שביל הדתות

חלווה דרוזית

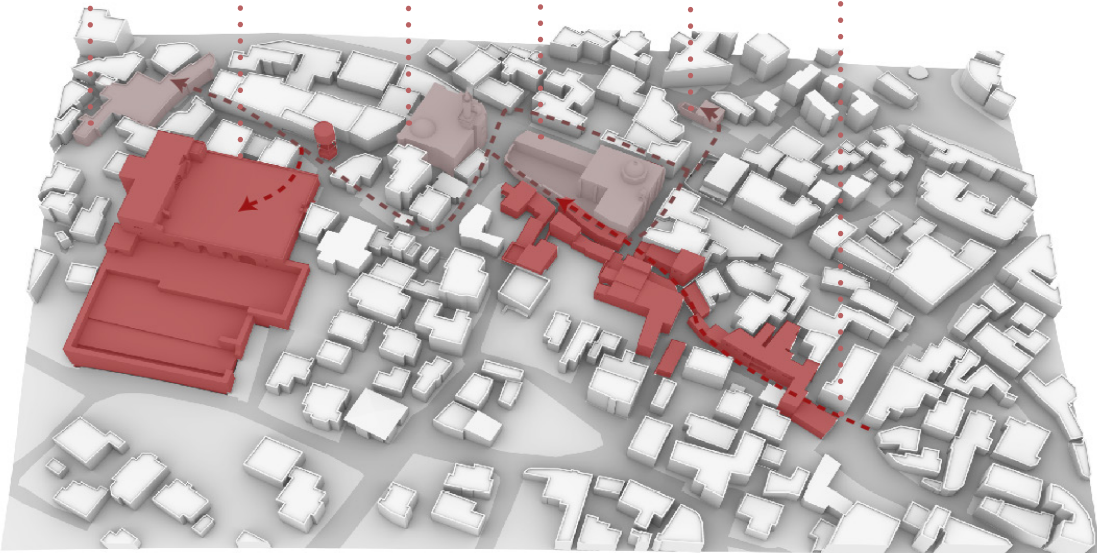
המצודה
ומגדל המים

מסגד

כנסייה

בית כנסת

שוק

שביל הדתות • • • שביל השוק ומצודה ומגדל המים ■ מבני דת ■ מבנים ציבוריים

השוק בעבר היה הלב הפועם של שפרעם, שבו עבדו בעלי מקצוע מכלל הקהילות בעיר. כיום, המתחם כולו נטוש ומוזנח, כך שאובדן פעילותו גרמה לניתוק נוסף בין האוכלוסיות השונות בעיר.¹⁹

המציאות היום הינה ההפך מהחיים השיתופיים שהתקיימו בעבר בגרעין שימש כמוקד משותף לכל הקהילות בעיר. בגרעין נמצא שביל הדתות המחבר בין מבני התפילה השונים של כלל הדתות בשפרעם, הנמצאים בקרבה אחד ליד השני. השביל מתחיל מבית הכנסת, וממשיך לכנסיית פטרוס ופאולוס הקדושים שמולה נמצא המסגד. השביל ממשיך ועובר מול המצודה, ומסתיים בחלווה הדרוזית העתיקה. לשביל זה, מתחבר שביל השוק שהיווה מוקד כלכלי וחברתי משמעותי, המכיל מבנים בגובה קומה עד שתיים עם קמרונות צלב. שביל זה ממשיך למצודה ומגדל המים, שבעבר היוו חלק משמעותי בחיים העירוניים.²⁰ שביל זה מהווה סמל מוחשי לחיים המשותפים בין הדתות השונות בעיר, ולקהילה שידעה לחיות ביחד.

כל הנזכר לעיל מעלה את השאלה: מה הוביל לשינויים במבנה העירוני, ולחלוקה הברורה לסקטורים ולהמשכה כיום? על מנת להבין את המצב הנוכחי, נדרשת חשיפה היסטורית לשפרעם.

צירים מסחריים ← רחוב מסחרי ← רחוב השוק

19 שכרי עראף, "شفاعمر بوصلة المجتمع العربي", بلدية شفاعمر, 2011, 621.
20 ענת אסתרליס, "שפרעם תכנית מתאר מקומית כוללנית מס' 0345462-261נספח שימור חלק 1", מנהל התכנון, 2021, 31, 54, 57.

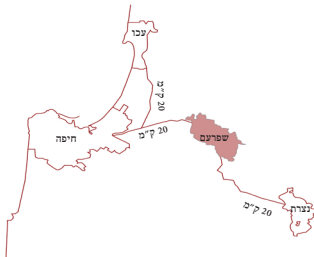

היסטוריה

עיצוב המציאות החברתית של שפרעם

המציאות החברתית של שפרעם עוצבה על ידי שלטונות שונים לאורך השנים, אך יש שני שלטונות משמעותיים שתרמו להתפתחות זו והשפיעו על המרקם העירוני ולחלוקת העיר לשלוש קהילות דתיות נפרדות:

הראשון, הוא השלטון העות'מני שהתחיל בשפרעם ב-1720 עד 1917. נבחרה שפרעם כמוקד שלטוני על ידי דאהר אל עומר (1775-1720) בגלל מיקומה האסטרטגי במרחק של כ-20 ק"מ מנצרת, חיפה ועכו.²¹ בשלטון העות'מני ובמיוחד תחת שלטון דאהר, העיר שגשגה כמוקד מסחרי רב דתי כתוצאה ממדיניות סובלנית, שאפשרה הגירה של יהודים ונוצרים קתולים, ותרמה לחיזוק המרקם החברתי והכלכלי של העיר.^{22,23}

מיקום שפרעם האסטרטגי

דאהר אל עומר

בתקופה הזו, הקהילות היו מובחנות דתית אך חיו ביחד, עקב מדיניות שאפשרה קיום אזרחי משותף לדתות. תקופת השלטון הזה עיצבה את המרקם העירוני של שפרעם, כך שעד היום קיימים עדויות לה בגרעין ההיסטורי. עדויות אלו מתבטאות במבני הדת הסמוכים זה לזה, השוק שגרם לשגשוג העיר, המצודה ששימשה כמרכז שלטוני וגם מבנים מיוחדים כמו הסיבאט. כל העדויות האלו משקפים היסטוריה לעדות שידעו לחיות ביחד.^{24,25} (איור 1)

21 طارق محمود بصول، "شفاعمر: تحولها من قرية إلى مدينة في أواخر العهد العثماني 1720-1914م"، مكتبة كل بيت، 2021، 19:87.
22 رים מוסטפא ופאזיה ח'ורי، "רחוב הנזירות, שפרעם, " החממה החברתית בטכניון, הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, טכניון, 2019, 19, 8-9.
23 شكري عراف، "شفاعمر بوصلة المجتمع العربي"، بلدية شفاعمر، 2011، 56.
24 رים מוסטפא ופאזיה ח'ורי، "רחוב הנזירות, שפרעם, 2019, 13.
25 ענת אסתרליס, "שפרעם תכנית מתאר מקומית כוללנית מס' 0345462-261 נספח שימור חלק 1", מנהל התכנון, 2021, 57.
26 ענת אסתרליס, "שפרעם: תכנית מתאר מקומית כוללנית תכנית 0345462-261 נספח שימור, חלק 2: רשימה וכרטיסיות אתרים לשימור, אתרים ארכיאולוגיים, מתחמים לשימור", מינהל התכנון, 2021.

אזור שרידים של עדות

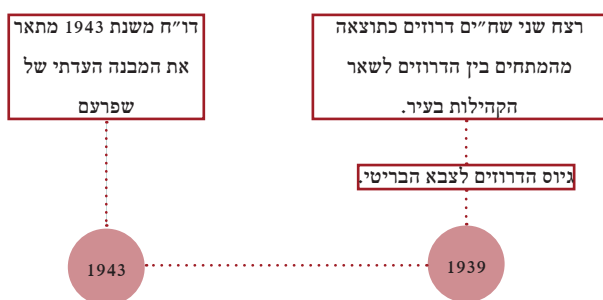

השלטון השני, שלטון המנדט הבריטי משנת 1917-1947 אימץ גישה אחרת מהשלטון העות'מני, מדיניות של הפרד ומשול, במטרה להקל על שליטתם בעיר, באמצעות הדגשת ההבחנות בין הקבוצות הדתיות השונות. כתוצאה מזה, בשנת 1939 התעצמו המתחים בין הדרוזים לשאר הדתות בעיר, מה שהובילו לרצח של שני שח'ים דרוזים, דבר שגרם לתחילת גיוס הדרוזים לצבא הבריטי והתעצמות המתחים בין הדתות.²⁷

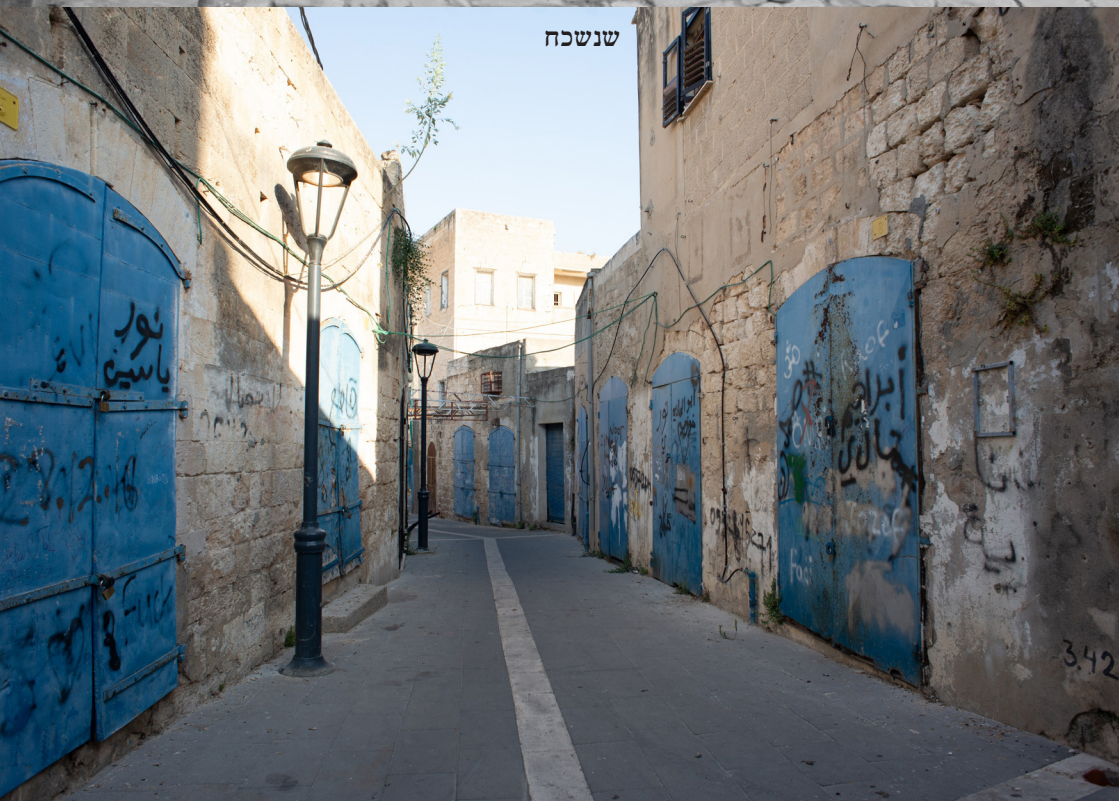
בשנת 1943, הבריטים הוציאו דו"ח רשמי המתאר באופן פורמלי, חלוקת שפרעם לפי דתות: שכונת הדרוזים בצפון-מערב, שכונת המוסלמים בצפון ושכונת הנוצרים במזרח ובדרום.²⁸ דו"ח זה לא רק שיקף את המציאות אלא גם עיצב אותה. כך שההפרדה הדתית, חלחלה לתודעת התושבים, והשפיעה על האופן שבו תפסו את זהותם ויחסיהם עם שאר הדתות. על פי ראיונות עם תושבי שפרעם שחיו בתקופה זו, השלטון ניסה להגדיר את הקהילה הדרוזית, כנפרדת מהאוכלוסייה הערבית דרך חובת הגיוס לצבא.

²⁷שכרי עראף, "שפאעמרו בווטלה המجتمع العربي", بلدية شفاعمرو, 2011, 136-133.
²⁸שכרי עראף, "شفاعمرو بوصول المجتمع العربي", بلدية شفاعمرو, 2011, 145.

זיכרון

שנשכח

הגדרת טריטוריות

זיכרון שנשכח והעצמת ההפרדה הטריטוריאלית

עם השנים, הגרעין ההיסטורי של שפרעם, שהוא העדות היחידה שנשארה לחזית השישית שחיברה בין הדתות, איבד את תפקידו כמוקד לאינטראקציה, ושימור הקשרים החברתיים בין הקהילות. יתר מכך, מרחב הגרעין ובמיוחד מתחם השוק הנטוש, שהיה הלב הפועם של שפרעם, ששימש לא רק כמרחב מסחרי, אלא גם כמרחב מפגש, המשקף את שיתוף הפעולה בין הקהילות, עדות מוחשית לחיים המשותפים בעיר, הפכו למרחב לא אינטגרטיבי לחיים העירוניים, אלא לחללי רקע חסרי משמעות, במיוחד לדור העכשווי.

כתוצאה מהתפתחות שפרעם תוך כדי התנתקות ממרכזה ההיסטורי, נוצרו מרכזי כובד חדשים מחוץ לגרעין לכל סקטור דתי, דבר אשר הוביל להעמקת ההפרדה הטריטוריאלית בין הקהילות הדתיות בעיר ולאובדן הזיכרון הקולקטיבי שחיבר ביניהם. כך שלאחר קום המדינה בשנת 1948, החלוקה הדתית הטריטוריאלית שהתחילה בתקופת המנדט החמירה, והפערים בין הקבוצות הדתיות התעצמו עם השנים.²⁹ כתוצאה מכך, בשפרעם קיימת כיום חלוקה טריטוריאלית ברורה על בסיס דתי, שבה כל קהילה מתגוררת ומתפקדת בתוך הסקטור שלה.

סימני החלוקה הטריטוריאלית במרחב העיר, באים לידי ביטוי באופנים מרחביים, דרך שמות הרחובות המשויכים לדת מסוימת, המייצרת חלוקה ברורה בין הסקטורים, כך שנקודת המפגש של שלושת הסקטורים, היא הגרעין ההיסטורי שמכיל רחובות ניטרליים הלא שייכים לאף דת, המתפקדים כנקודות מפגש ייחודיות ניטרליות (איור 2). בנוסף ניתן לזהות את החלוקה הטריטוריאלית דרך הסמלים והאלמנטים הפיזיים המוצבים על הכיכרות המייצגים כל דת כסימון לכניסה לאותו סקטור (איור 3).

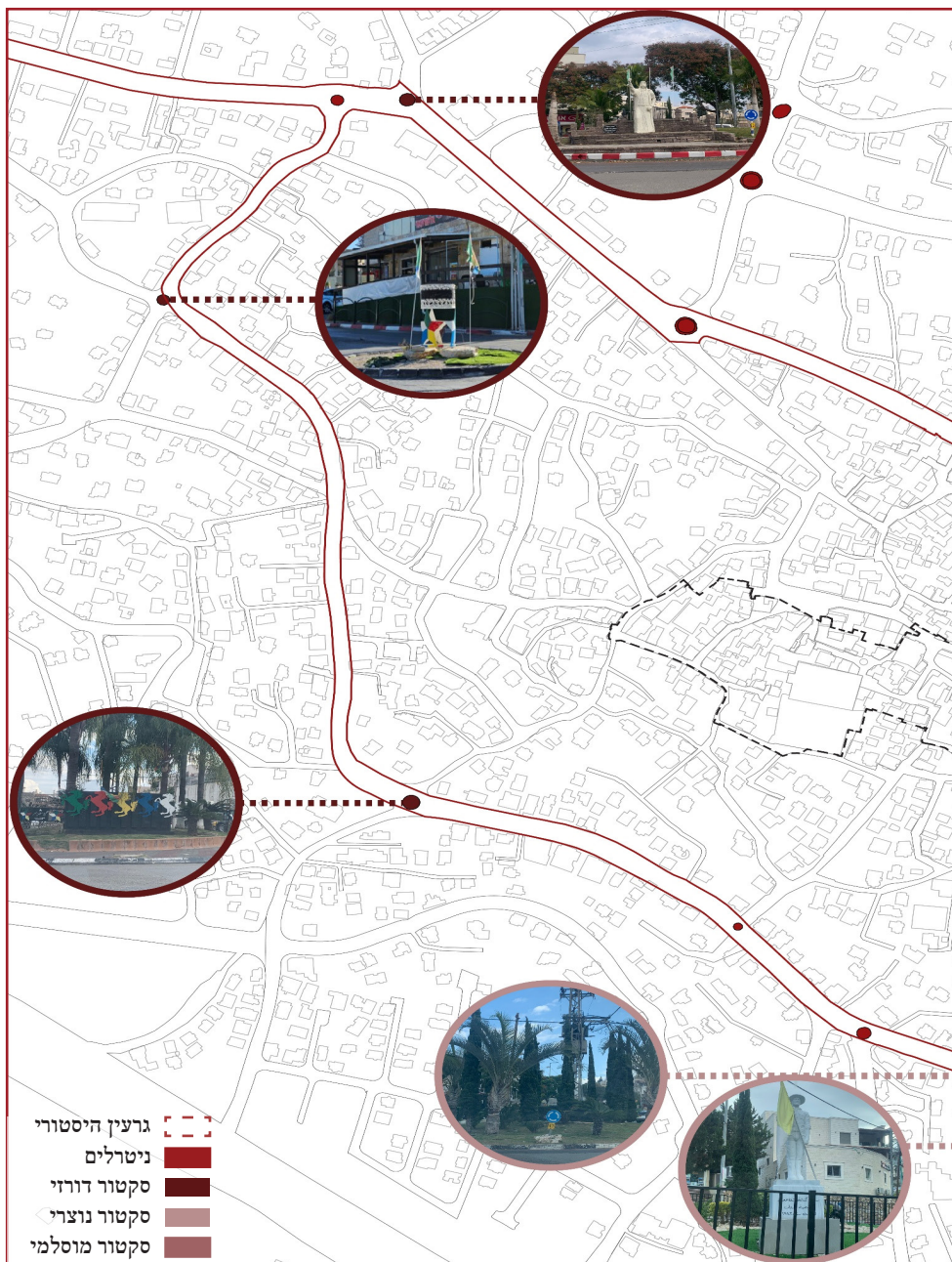
29 שכרי עראף, "שפאעמרו בווטלה המجتمع العربي", بلدية شفاعمرو, 2011, 150.

איור 2| חלוקה דתית

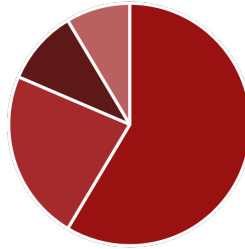

אפליה

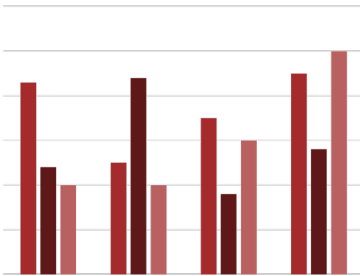
מחסור בחנייה

חסור עמידה בזמן

קשה לגעת

מחסור בחנייה

נתק

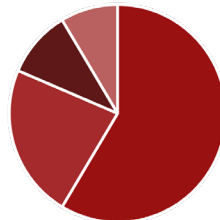
מתחים על רקע דתי

עדיפות לדרוזים בתשתיות

פיצול מרחבי וחברתי

תחושת ניכור

חלוקה דתית

גזענות דתית

סקר עכשווי בקרב תושבי שפרעם

חלוקה דתית ונטישת הגרעין

במסגרת הפרויקט ערכתי שאלון אנונימי באינטרנט, שהועבר לתושבי שפרעם ממגוון דתות, דרך הרשתות החברתיות. השאלון התמקד בהבנת תפיסת התושבים כלפי החלוקה הטריטוריאלית הדתית בעיר, בנוסף ליחס שלהם לגרעין ההיסטורי, המכיל את העדויות ההיסטוריות של מרחב החזית השישית וסיבות נטישתו. ענו על השאלון כ-53 תושבים שרובם היו בטווח גילאים בין 18-35. תוצאת השאלון של התושבים מתחלקים לשני קטגוריות, חלוקה דתית וגורמים מרחביים לנטישת הגרעין:

1-חלוקה דתית:

- הפרדה מרחבית דתית: מרבית התושבים מזהים הפרדה ברורה בין הקהילות הדתיות, המייחסים את מקורה להיסטוריה, למבנה החברתי המקומי ולהשפעת השלטון הבריטי, שתרם לביסוס ההפרדה. ההפרדה באה לידי ביטוי גם בתשתיות הציבוריות ובמערכת החינוך. כתוצאה מכך, רבים דיווחו על תחושת ניכור, אפליה, אי שוויון בשירותים ובתעסוקה, ואף על מתחים על רקע דתי. כך שהדרוזים נתפסים כמקבלי עדיפות בתשתיות בשל שירותם הצבאי. הגורמים האלו תורמים להעמקת הפערים הדתיים והחברתיים.

- היעדר מרחבים משותפים: שפרעם מתפקדת כשלוש עיירות נפרדות: מוסלמית, נוצרית ודרוזית. כך שהיעדר אזורים שיתופיים שיחברו ביניהם, מעצים את הניתק, ומייצר פערים חברתיים, ומעכב התפתחות העיר.

2-גורמים מרחביים לנטישת הגרעין:

- הזנחת הגרעין ההיסטורי: הגרעין ההיסטורי והשוק נתפסים כנטושים, למעט מקומות תפילה. דבר זה נבע בעיקר עקב ההזנחה המתמשכת, ניהול לקוי למרחב, והמוות של בעלי העסקים, אשר הובילו להתפתחות מרכזים מסחריים ומוקדים חדשים מחוץ לגרעין.

- טופוגרפיה ונגישות: חוסר נגישות הגרעין כתוצאה ממיקומו בנקודה הכי גבוהה בעיר, המאופיין בטיפוגרפיה חדה, בנוסף למרקם הסמטאות הצרות הטלולות, מקשים על ההגעה לגרעין ברגל ובכרכב בגלל המחסור בחניה. כך שחוסר חיבורו, ונגישותו עוד יותר מנתק אותו מהחיים העירוניים.

- חוסר עמידה בזמן: כתוצאה ממחסור בבנייה חדשה בשטחים, בנוסף לתכנון ההיסטורי של מרחב הגרעין שאינו מתאים לסגנון החיים הנוכחי, גרמה בכך שמרחב הגרעין אינו עונה על הצרכים העכשוויים של הקהילה מבחינת תפוסה ופעילות החללים.

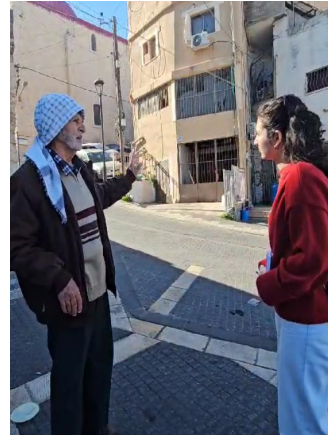
מתראיינים וסרטונים
(الحلقة السادسة).. حكاية السوق القديم في
شفاعمرو بالصوت والصورة يتابعها العم ميلا...

(الحلقة الخامسة).. حكاية السوق القديم في
شفاعمرو بالصوت والصورة يتابعها العم ميلا...

حكاية السوق القديم في شفاعمرو بالصوت
والصورة بهما العم داهود جمال (ابو غسان)...

(الحلقة الثالثة).. حكاية السوق القديم في
شفاعمرو بالصوت والصورة يرويها العم داه...

זיכרון קולקטיבי

ראיונות וסרטונים ומפת הזיכרונות

בהמשך לממצאי השאלון, שהראו כי מרבית המשיבים היו צעירים, והזיכרון הקולקטיבי של הגרעין ההיסטורי אצלם לא קיים ולא משמעותי בחייהם. לאור כך, היה צורך להעמיק את החקר על הזיכרון הקולקטיבי, ולבחון את חוויית התושבים הוותיקים, שחיו בעיר בתקופה שבה העיר העתיקה, ובפרט אזור השוק, היה פעיל ומשגשג. זה נעשה דרך ראיונות עם 13 מתושבי שפרעם הוותיקים. כמו כן, ניתחתי סרטונים של אנשי מקצוע שעבדו במרחב השוק, שמדברים על הזיכרונות שלהם בגרעין. המידע שנאסף אפשר הבנה מעמיקה, למרחב הגרעין שטמונה בו החזית השישית.

דרך צירוף המידע מהראיונות והחומרים ההיסטוריים, גובשה מפת זיכרונות, המכילה את מרכיבי החזית השישית. המפה מתעדת מקומות במרחב הגרעין, הטעונים בזיכרון ופעילות החיים, המייצגים את הסיפורים והחוויית האישיות, של התושבים בנקודות שונות בגרעין, תוך כדי ייצור רצף של מרחבים היסטוריים, וזיכרונות קולקטיביים לפי צירוף מסלולי ההליכה של התושבים. חלק ממרחבי הזיכרונות שתוארו עדיין קיימים, ואחרים נעלמו, אך נותרו בזיכרונם של התושבים(ראה איור 4).

בית בד של משפ' נגולה: "היינו הולכים לבית בד של משפחת נגולה, הוא היה מאוד ידוע בעיר. "אבא שלי ואח שלי עבדו בבית הבד. השמן היה נמכר לכל תושבי העיר."

החכסבה (حسبة): "האנשים חיו באמצעות החקלאות כך החצר מעל הבית כנסת היה חסבה שבה החקלאים שותלים וביאים עם תוצרי השתילה לשם באמצעות קופסות אני הייתי קטן ובא תמיד לחסבא והיה דללאל שמכריע כמה המחיר של הקופסא ועוזר במחירתה היה לי כך ללכת ולראות את זה."

מסגד: "בזמן המנדט לא היה עבודה והאנשים היו עניים, במסגד היו נותנים שם אספקת אוכל לאנשים."

הכנסייה הקתולית: "הכנסייה הקתולית הישנה הייתה ליד המסגד. כשהייתי בת 8, תמיד הייתי הולכת לשם."

בית הקפה באזור השוק: "היה פה בית קפה שנהרס, כל יצרי העיר היו נפגשים בו. בכוויר בתים. המקום היה מוקד לתנועה, ולכל המשפחות היה קשר אליו."

המגורה: "הנזירות יש להם היסטוריה עתיקה בשפרעם מאז ואני קטן כשהייתי בין 9/8 שנים לא היה רופא אם מישהו נפצע, אמא שלי הייתה אומרת לי לכו לנזירה רגינה שהיא אחות במגורה."

סוק אל דואב-שוק בעלי החיים: "בוסטאן אל בלדיה-גן העירוני: "בוסטאן אל בלדייה איפה העירייה נמצאת כיום היה שוק החיות סוק אל דואב וגם בוסטאן אל בלדייה היו שותלים בו אחרי היינו באים ולוקחים את התוצרים וחוזרים הביתה אנשים חיר אוהבים אחד את השני היום אין."

השוק: "השוק מתחיל מכאב אל דיר, ליד הנזירות הוא היה מרכז החיים של העיר. היו בו כל המקצועות הנחוצים. "היינו הולכים לקנות בנרים אצל סוהיל אל כשט או ברים אצל כטרוס ננוסי."

סיבאט: "מעבר מרכזי בתוך השוק, כל המקצועות היו שם. "בסוף השוק יש סיבאט שהיה תמיד ישב מישהו שאוהב בו יושבים שם ומדברים כולם ביד, היה מעלי מרוב היו בקיץ להתקור שם ואז אם למעלה מישהו מוריד מים במרוב הייתה מים על ראש של מי שיושב בסיבאט היו צוחקים שיוורד גשש

ין הית - "עין החתן" (במעין): "החתונות בעבר היו שיתופיים ושתתף
 מוסלמים נוצריים ודרוזים כך שאחיי שאוכלים ארוחת צהרים היה
 פני זפה שלוקחים את החתן לעין היה שם עין זית שהשם שלה עין
 חתן יושבים שבע רבע שעה חצי שעה ועוברים שם בסחגא לבאב
 חואסיל ויגיעו לעירייה ואז הולכים לבית החתן ומשב הולכים לקחת
 את הכלה".

המעין: "אנשים היו יורדים למעין כדי למלא מים לא היו ברוזים איפה שהיום נמצא
 מבני הכבאות היה שם מעין שכל העיר שותים מהם היום סגור את זה ולוקחים את
 המים למקורות שואבים את מי שפרעם למקורות הייתה בעבר פתוחה לכל העיר
 כך שלקחו את המים שלנו ומספקים לנו במקום מים מטבירה בארות מים היו בכל
 בית חלק גדול נהרם כך שהיה משקה את כל השכונה כמעט לכל בית היה באר."

מגדל המים: "אחד ממקורות הציון החשובות ביותר
 עבור צעירים אני זוכר שנהגנו לטפס על הצניורות שלה
 כדי להגיע למעלה לקבוצה השלישית למיכלשהיה בו
 חור שדרכו יכולנו לראות את כמות המים בתוכו."
 המצודה: "המצודה היינו הולכים כשש איורעים מיוחדים
 היו עושים פח מסיכות פגע שני הקול הערבי למוסיקה"
 "המצודה הייתה כלא אבא שלי נאסר בו גם דוד שלי
 והיינו הולכים לבקר אותם להביא אוכל"

יחיות היו
 יושבים שם כדי
 נופת טיפת

עוגני ההתערבות הנבחר. ממסלול הזיכרון

עוגני ההתערבות היום :

3-המצודה ומגדל המים

2-השוק

1-החסבא

אסטרטגיית ההתערבות בשפרעם

ההתערבות האדריכלית בגרעין ההיסטורי של שפרעם, מתבססת על אסטרטגיה תכנונית של יצירת רשת עירונית חדשה, המתפקדת כמרחב ניטראלי משותף, השובר את הקיפאון המרחבי, ומחזיר לחיים את מעמד הגרעין, תוך חיזוק הזהות העירונית המקומית, ועידוד הקשרים החברתיים בין העדות השונות בעיר. אסטרטגיה זו מבוססת על שלושה פעולות עיקריות:

1- קביעת עוגני הזיכרון:

בהתבסס על הראיונות עם התושבים המיוצגים דרך מפת הזיכרונות, נקבעו שלושה עוגני זיכרון מרכזיים. בנוסף לכך, נבחר מסלול ההתערבות מתוך מסלול הזיכרון שבמפת הזיכרונות, שמגדיר את מהלך רשת ההחייאה, ומחבר בין שלושת העוגנים:

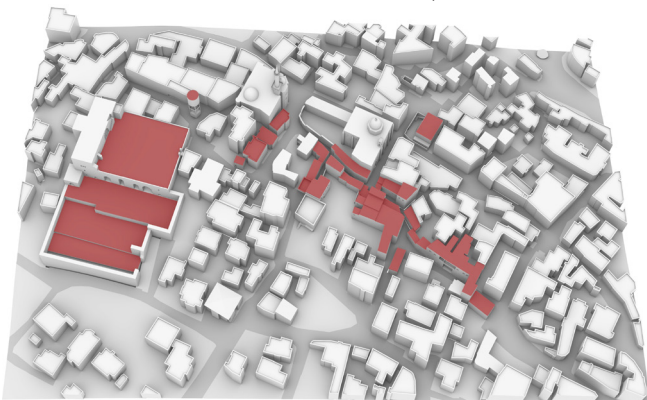
- החיסבא: מרחב שנמחק ואיבד את תפקידו, הגובל לסקטור המוסלמי. בעבר שימש כמרחב למכירת תוצרי החקלאות, והיווה נקודת מפגש, לפני שממשיכים את מסלולם והולכים לשוק. כיום, המרחב הפך לאזור חנייה ללא זיכרון לאירוע שהתרחש בו.
- השוק: בעבר היה הלב הפועם של שפרעם, ומרכז לחיים השיתופיים, תיפקד כמוקד כלכלי וחברתי משמעותי, שעבדו בו בעלי מקצוע מכל הדתות. כיום, מתחם השוק הגובל לסקטור הנוצרי, נטוש ומונוח והחנויות שפעם היו מלאות חיים סגורות, למרות מיקומו בגרעין במרחב הניטרלי, נחשב כיום כחלק מהסקטור הנוצרי בשונה מהעבר.
- המצודה ומגדל המים: שני סמלים מרכזיים, הממוקמים בנקודה הגבוהה ביותר בעיר שעיצבו את החוויה בגרעין, כיום נטושים ונמצאים בגבול עם הסקטור הדרוזי. המצודה הינה בעלת נוכחות מרחבית משמעותית, שתפקדה בעבר כמרכז לשלטון וסמל לכוח, ביטחון ושלטון מרחבית.³⁰ לצידה נבנה מאוחר יותר, מגדל המים ביוזמה קהילתית כפתרון למצוקת המים. מעבר לתפקודו כתשתית, שימש גם כמוקד חברתי וסמל לילדות התושבים שהיו מטפסים עליו.³¹

30 בן ציוני, אורי. "שפרעם - פרוגרמה לפיתוח תיירותי." אביעד שר-שלום. אין תאריך. 5-11.
31 שכרי עראף, "شفاعمر بوسلة المجتمع العربي", بلدية شفاعمر, 2011, 480.

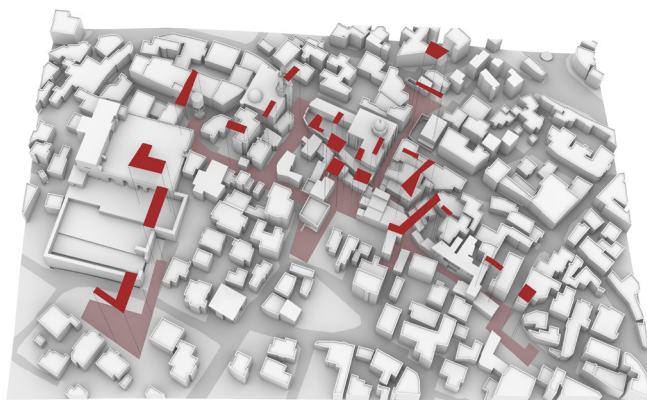
סכמות פיתוח רשת ההחייאה

סכמת מבנים נבחרים ותנועת שביל הזיכרון ■ מבנים נבחרים ← מסלול החזית השישית

סכמת תנועה על הגגות ■ תנועה על הגגות

סכמת מיקום נקודות החייאה ■ נקודות החייאה ■ מסלול החזית השישית

2-הוספת שכבת תנועה ונפח :

הוספת שכבת תנועה חדשה, לאורך מסלול הזיכרון שנבחר, מתוך מפת הזיכרונות המחבר בין שלושת העוגנים. מסלול זה מאפשר יצירת מסלולי תנועה חדשים, המחברים בין נקודות הזיכרון השונים, באמצעות תוספות בינוי נקודתיות של נקודות החיאה נפחיות המתלבשות על מפלס הגג לאורך המסלול, ומתחברות אחת לשנייה דרך התנועה על מפלסי הגגות הקיימות. כך נוצר מהלך חזויתי, של תנועה ושהייה בין שלושת המתחמים העדתיים, הסובבים את הגרעין ההיסטורי.

שכבת התנועה החדשה, מחייה מחדש את החזית השישית, תנועת החיים שהתקיימה בעבר במפלס החזית החמישית, שתפקד כמרחב מפגש ושהייה ציבורי נוסף לתושבים. תנועה זו התאפשרה עקב מבנה הרקמה ההיסטורי של הבתים הצמודים, שגרמה לכל הגגות להיות מחוברות, ובכך אפשרה מעבר רציף בין הבתים דרך הגגות.³²

בצורה הזו ניתן להוסיף נפחי בינוי, תוך שימור מרקם הגרעין והמבנים ההיסטוריים, המשקפים את מורשת העיר וטמונה בהם החזית השישית. בנוסף לכך, המהלך שנוצר נותן מענה על המחסור בשטחים, עקב המחסור בבנייה חדשה ולחוסר החיבוריות שקיים בין הסקטורים לגרעין, כך שדרך התפרים החדשים שנוצרו המחברים מחדש בין העדות, נוצרת רשת תנועה המשלבת את העיר ההיסטורית עם שאר העיר מסביב.

פיתוח שכבת התנועה, בנוסף לשכבת הנפח נעשה דרך סקיצות ידניות, בעלות דינמיקה המשלבות תנועה וצורניות שונה מהמרחב הקיים, המפתחות את מערכת ההחייאה, וממקמות את נקודות ההחייאה למען יצירת מהלך המשכי, רציף ומובחן אשר יתרום לניעור הקיפאון הקיים בגרעין ההיסטורי.

תנועה על הגגות

ו

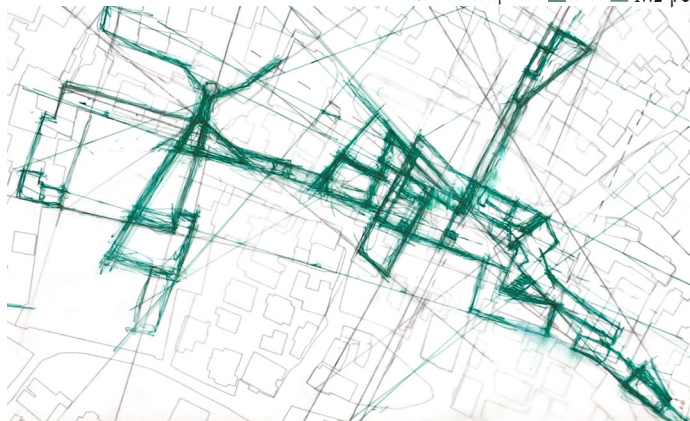
תנועת הזיכרון-
החזית השישית

32 طارق محمود بصول، "شفاعمرؤ: تحولها من قرية إلى مدينة في أواخر العهد العثماني 1720م-1914م"، مكتبة كل شيء، 2021، 185.

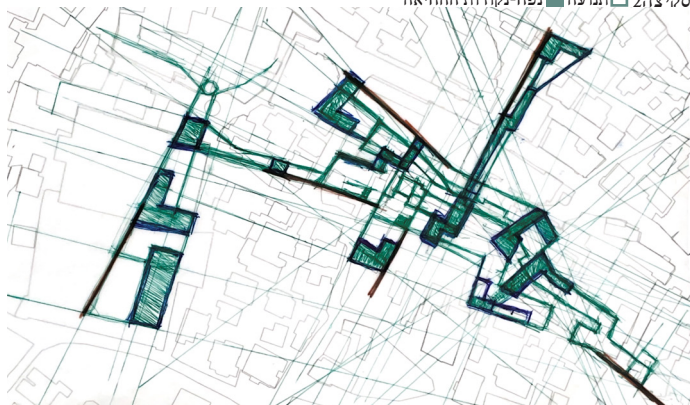
סקיצות ידניות - פיתוח צורני

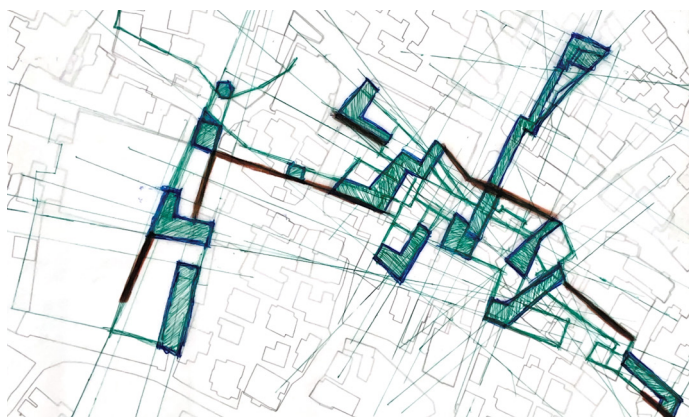
סקיצה 1 □ תנועה ■ נפח-נקודות ההחיה

סקיצה 2 □ תנועה ■ נפח-נקודות ההחיה

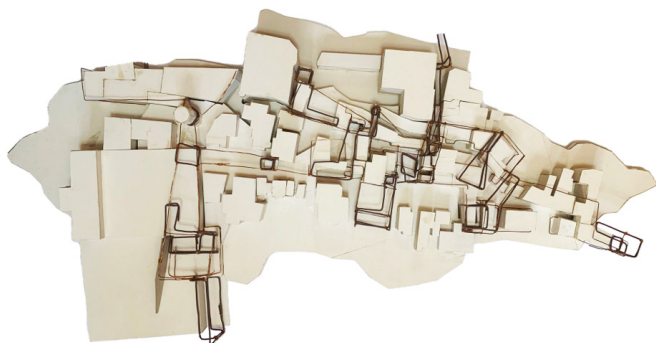
סקיצה 3 □ תנועה ■ נפח-נקודות ההחיה — קיר מלווה לצורה

סקיצה 4 תנועה ■ נפח-נקודות ההחיאה — קיר מלווה לצורה

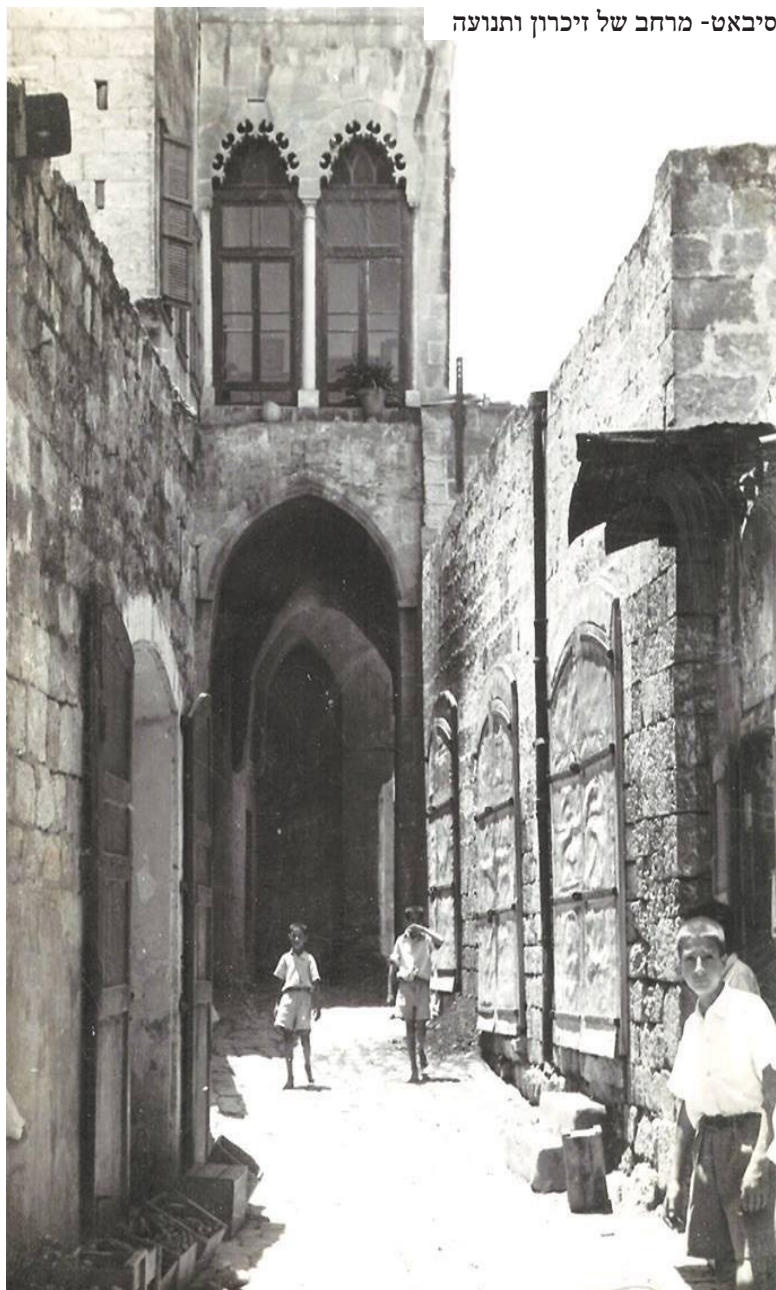

סקיצה 5 תנועה ■ נפח-נקודות ההחיאה — קיר מלווה לצורה

מודל פיזי למסלול-קנ"מ 2000-11 מעבר מהסקיצות למודל למען ההתייחסות לגבהי המבנים בפיתוח הרשת

סיבאט - מרחב של זיכרון ותנועה

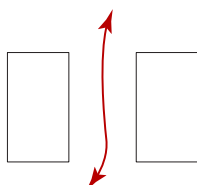
3-ייחוס מאפייני אלמנט הסיבאט המקומי לפיתוח מרחבי של נקודות

ההחייאה :

תכנון נקודות ההחייאה של הרשת העירונית, מבוסס על ניתוח עקרונות התכנון, והמאפיינים של האלמנט המקומי הסיבאט, כאבטיפוס הפורץ מגבולות המרחב הקיימים, וייחוס לכל נקודה את המאפיינים המרחביים של הסיבאט בהתאם לזיכרון. מאפיינים אלו מיושמים בתכנון הרשת המרחבית, דרך פרשנות נפחית חדשה של התערבויות נפחיות נקודתיות, המתבטאות דרך נקודות ההחייאה. נקודות אלו מתחברות לשרידי הזיכרון, ומייצרות מעבר ואינטראקציה. בצורה הזו השכבה החדשה לא מתחרה בקיימת, אלא מחייה אותה ומאפשרת פעילויות מסוג חדש, באופן שמכבד את הזיכרון הקולקטיבי ומתחבר אליו מחדש.

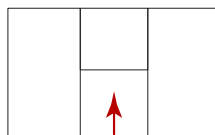
הבחירה בסיבאט התבססה על הראיונות עם תושבי שפרעם, כאלמנט בניה מסורתי שעיצב את החוויה העירונית בעבר. כחלק ממרכיבי החזית השישית, הסיבאט מחזיק עבור רוב התושבים בזיכרון אישי וקולקטיבי הקשורים לחיים העירוניים השיתופיים, ומהווה נקודת ציון ומפגש בשתי קצוות השוק.

הסיבאט, שנבנה בתקופה העות'מאנית, מהווה עדות ייחודית שגיבשה את זהות המרחב הציבורי, והשפיעה על הרקמה ההיסטורית. הסיבאט מדגים כיצד התמודדו, דרך התכנון המרחבי בעבר בלהוסיף נפח לתוך העיר בנקודות מסוימות, למען התרחבות הבינוי, וייצור רקמה רחבה יותר תוך כדי ההתייחסות לחוק המקומי שהיה של זכויות דרך, אוויר, אור וצל. הוא מעין גשר מקורה מעל הרחוב, המגשר בין מבנים שבנוי עליו חדר, דרך חיבורו בין המבנים עם הוספת נפח.^{34,33} בצורה הזו, הסיבאט אפשר מעבר ותנועה במפלס הקרקע ותנועה על גגות המבנים דרך חיבורם, דבר אשר אפשר לחזית החמישית לתפקד בעבר כמרחב מפגש ציבורי נוסף.³⁵

סכמת תוכנית-מעבר סמי מחוסה

נעשה על פי סכמה מתוך פרויקט Sabat House / Team Group

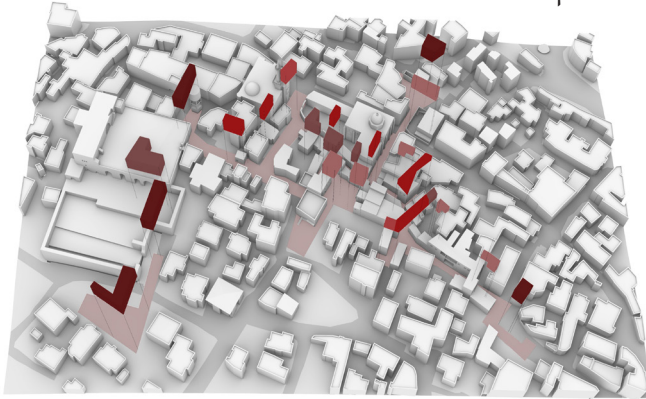
סכמת חתר-חלל מורם, חלל מייצר חלל

33 ענת אסתרליס, "שפרעם תכנית מתאר מקומית כוללתית מס' 0345462-0345461נספח שימור חלק 1", מנהל התכנון, 2021,

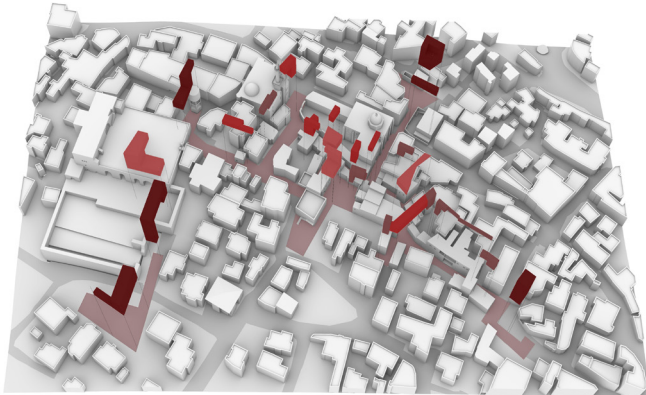
51.
34 רים מוסטפא ופאזה ח'ורי, "רחוב הניירות, שפרעם, " החממה החברתית בטכניון, הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, טכניון, 2019, 14,11.

35 طارق محمود بصول، "شفاعمر: تحولها من قرية إلى مدينة في أواخر العهد العثماني 1720م-1914م"، مكتبة كل شيء، 2021، 185.

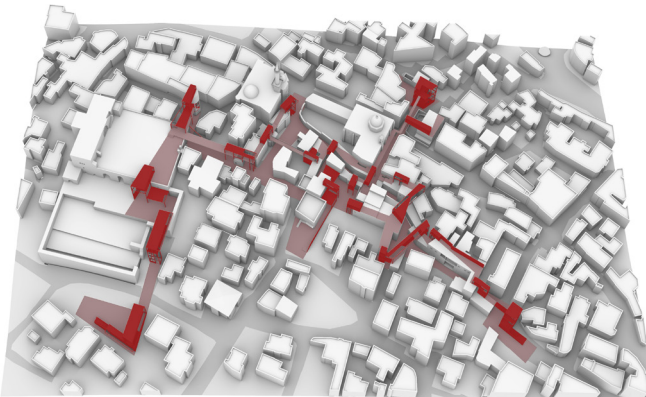
סכמה פיתוח נקודות החייאה

סכמה זיהוי מצבים ■ נקודות התאספות ■ שוק-קמרון ■ שוק חד תאי ■ שוק + מגורים מעל ■ מהיסטורי לחדש

סכמה סוגי חללי נקודת ההחייאה ■ חלל תנועה ■ חלל מעבר, מפגש אינטימי ■ חלל לשהייה ■ חלל להתאספות

סכמת חיבור נקודות החייאה לגנות ■ נקודות החייאה ■ מסלול החזית השישית ותנועה על הגנות

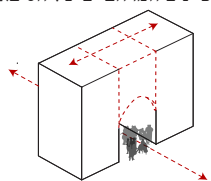
הסיבאט ממחיש מעבר אינטגרטיבי בין המרחב הפרטי לציבורי. חלל מגורים פרטי מעל דרך ציבורית, הוא חלל מורם סמי חיצוני שמכפיל את עצמו ומשתרע על פני מפלסים שונים:³⁶

- מרחב בנוי מעל המעבר הציבורי, המשמש כחלק אינטגרלי מהמבנה המקורי.
- מעבר מקורה במפלס הרחוב שמאפשר תנועה מוצללת.³⁷
- תנועה ציבורית על הגגות.

אפשר לתמוך במבנה הסיבאט בצורות שונות המאפשרות רמות חשיפה שונות:³⁸

- סיבאט הנשען על שני עמודים.
- סיבאט הנתמך על ידי קירות.
- סיבאט הנשען על עמוד וקיר.

המאפיינים המרחביים של הסיבאט

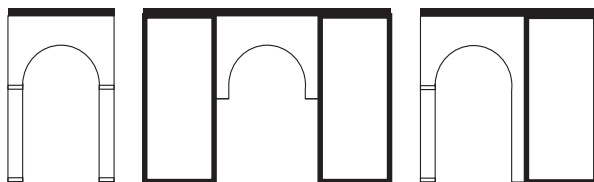

מאפשר מעבר - תנועה
מחבר
מוסיף נפח
נקודת ציון, התאספות
מוקד

סיבאט - מרחב של זיכרון ותנועה

סכמת רמות חשיפה שונות בסיבאט

סיבאט על עמודים

סיבאט על שני קירות

סיבאט על עמוד וקיר

נעשה על פי סכמה מתוך מאמר
"Besim Hakim, "Mediterranean Urban and Building codes"

Besim Hakim, "Mediterranean Urban and Building Codes: Origins, Content, Impact, and Lessons," 36

Urban Design International 13, 2008, 26-28

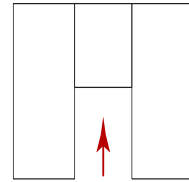
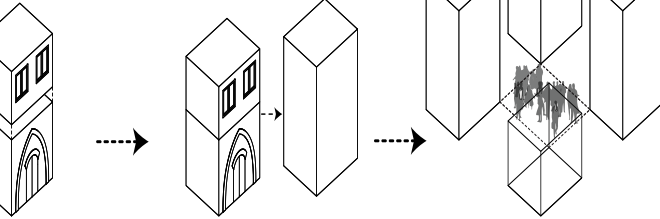
Besim Hakim, "Revitalizing Traditional Towns and Heritage Districts", International Journal of 37

Architectural Research Archnet-IJAR, 2007, 157, 160, 164

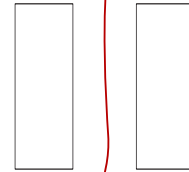
Besim Hakim, "Mediterranean Urban and Building Codes", 2008, 27 38

קטלוג התערבות

מאפיינים מבניים בשביל הזכרונות

סיבאט
סכמת חתר

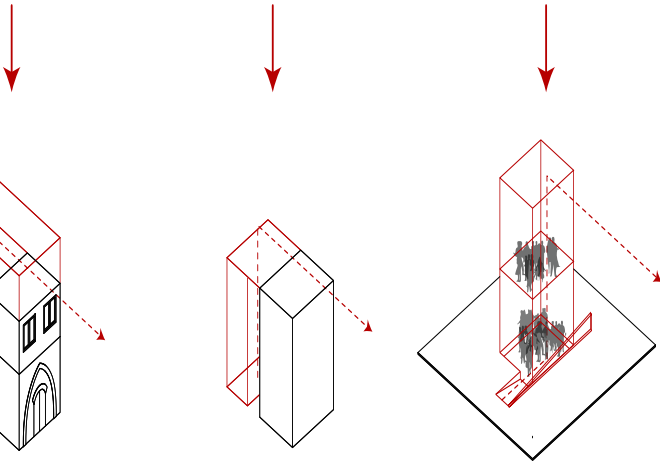

סכמת תוכנית

שוק + מגורי

מהיסטורי למודרני

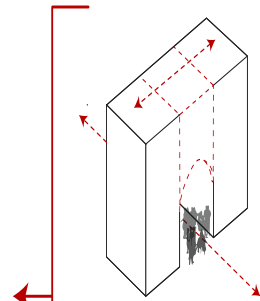
נקודת / מרחב
התאספות

חיבור
הוספת נפח
התרחקות מהמבנה

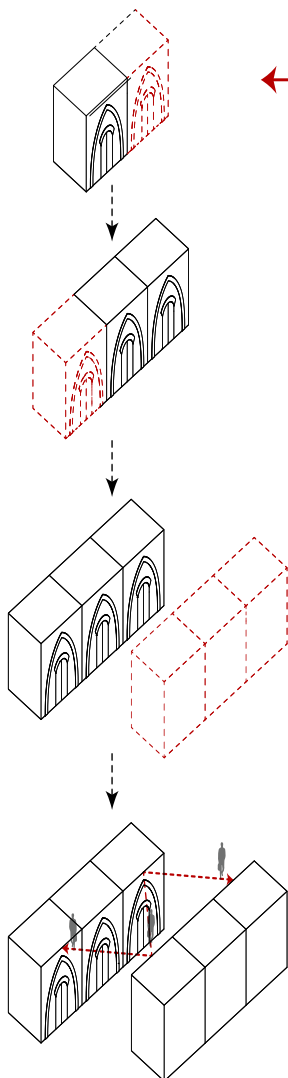
סימון
חיבור על גגות ללא
נגיעה
אין נפח
התרחקות מהמבנה

הוספת נפח בצורה משמעותית
מחבר
נקודת ציון, התאספות
מוקד
גובהה מפלסים משמעותי יותר
חפירה- עלייה מלמטה למעלה

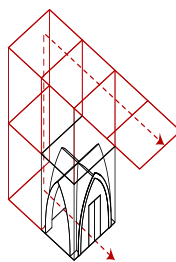

חלל מייצר חלל
Lift up space
מאפשר מעבר-תנועה
חיבור
הוספת נפח
נקודת ציון, התאספות
מוקד

התפתחות מרקם
השוק

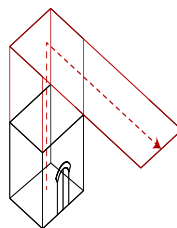

יחידה תאית שוק,
קמרון צלב

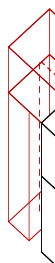
הוספת נפח
גובהה מפלסים יותר
נמוך
מעבר-תנועה
מחבר-מפלס קרקע

יחידה תאית שוק

הוספת נפח
גובהה מפלסים יותר
נמוך
מעבר-תנועה

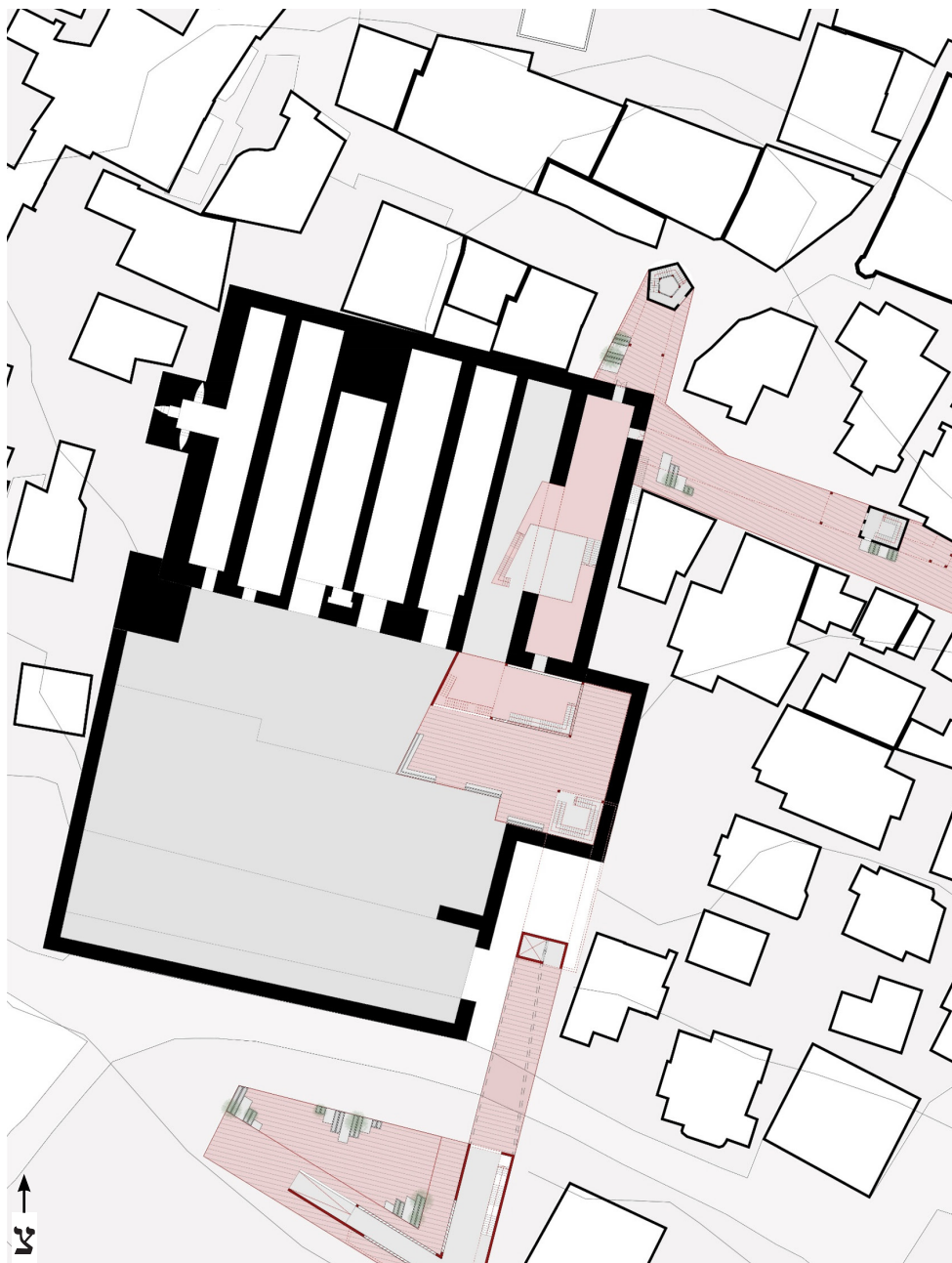
ס מעל

בנה

אינטראקציה בין שרידי הזיכרון לרשת ההחייאה

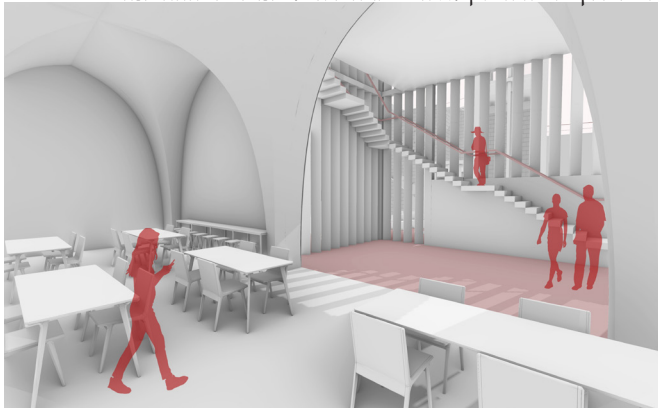

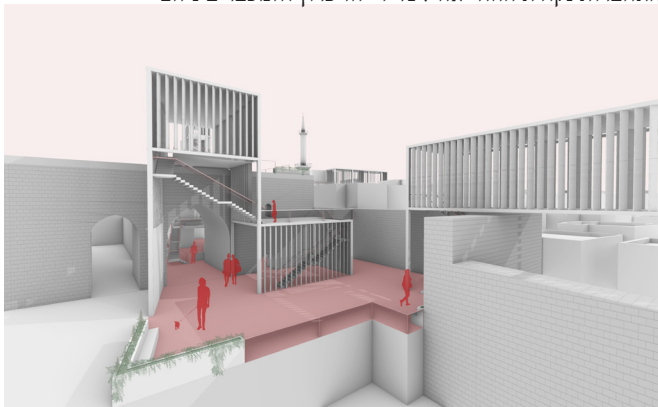
אינטראקציה בין שרידי הזיכרון לרשת ההחייאה

מעבר דרך מבנה השוק לגגות שמתחברות לשאר רשת ההחייאה

התחברות נקודת ההחייאה לשרידי הזיכרון והמעבר ביניהם

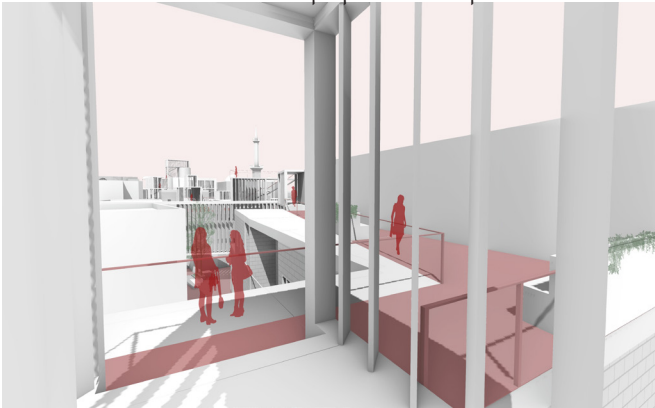

התחברות נקודת ההחייאה לקמרון של מבנה המצודה והתלבשותה על הגג

מתנועה על מפלס הקרקע לחזית החמישית

התנועה בסמטת השוק והמעברים דרך נקודות ההחייאה

הפרדה בין מפלס נקודות ההחייאה והגג והתנועה ביניהם

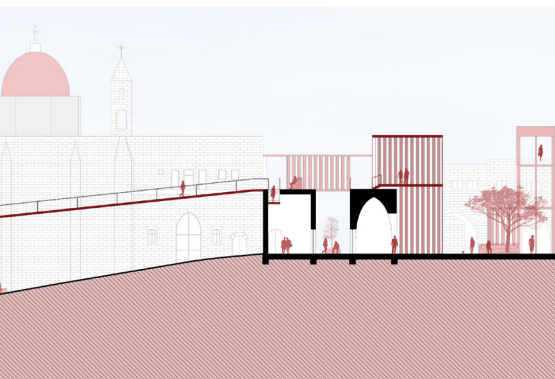

נקודת ההחייאה בשוק, ומרחב התנועה והשהייה שנוצר

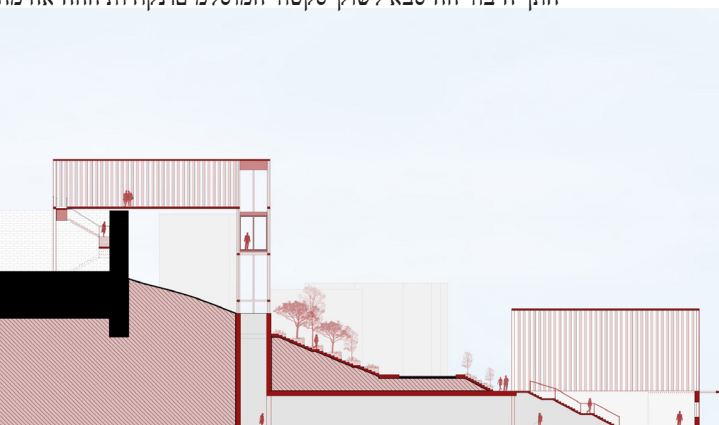
תוכנית התלבשות על חזית חמישית| מערך רשת ההחיאה ההמשכית, והתנועה בין נקודות ההח

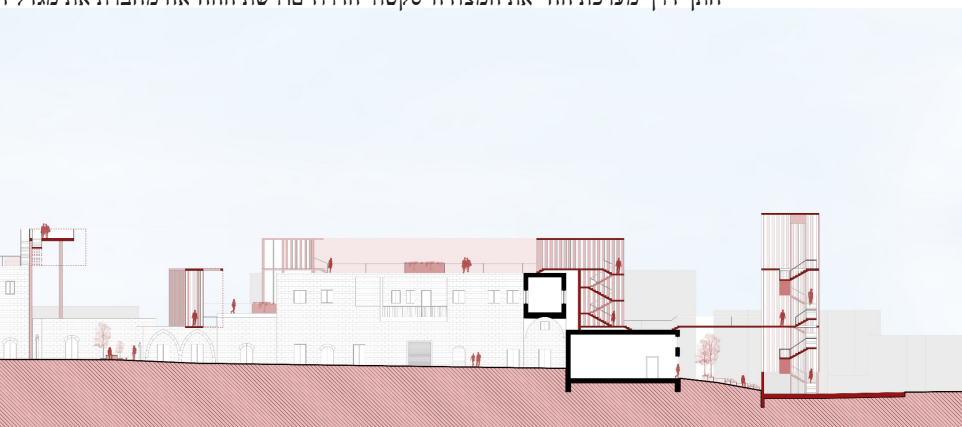

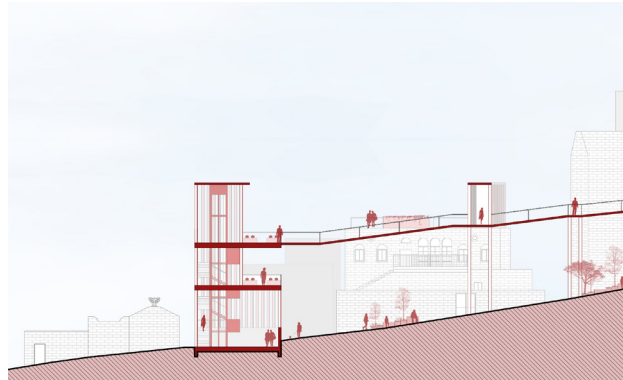
חתך חיבור החיסבא לשוק-סקטור המוסלמים| נקודות החיאה מה

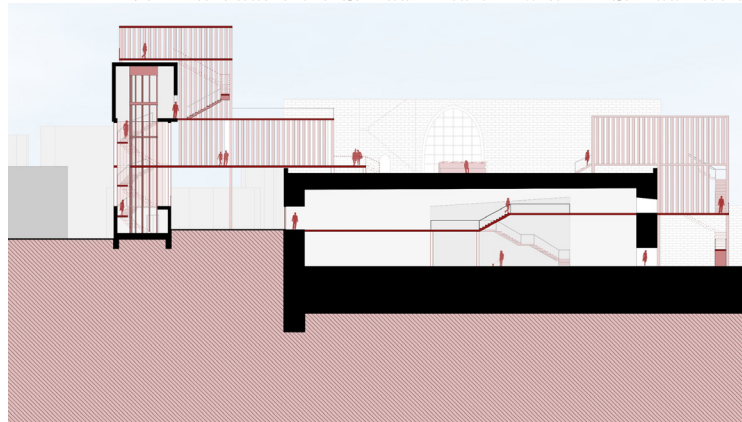
חתך דרך מערכת החיאת המצודה-סקטור הדרוזים| רשת החיאה מחברת את מגדל ה

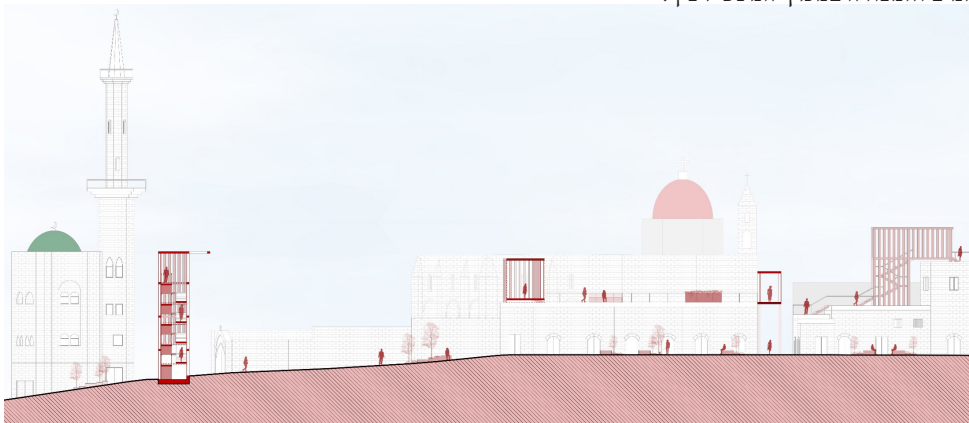
חתך דרך סמטאות השוק-סקטור הנוצריים| נקודות החיאה המתלבשות על מפלס הגג ומייצרות מערך התנועה המ

בברות מחדש את שני העוגנים ומחיים מחדש את תנועת החזית השישית.

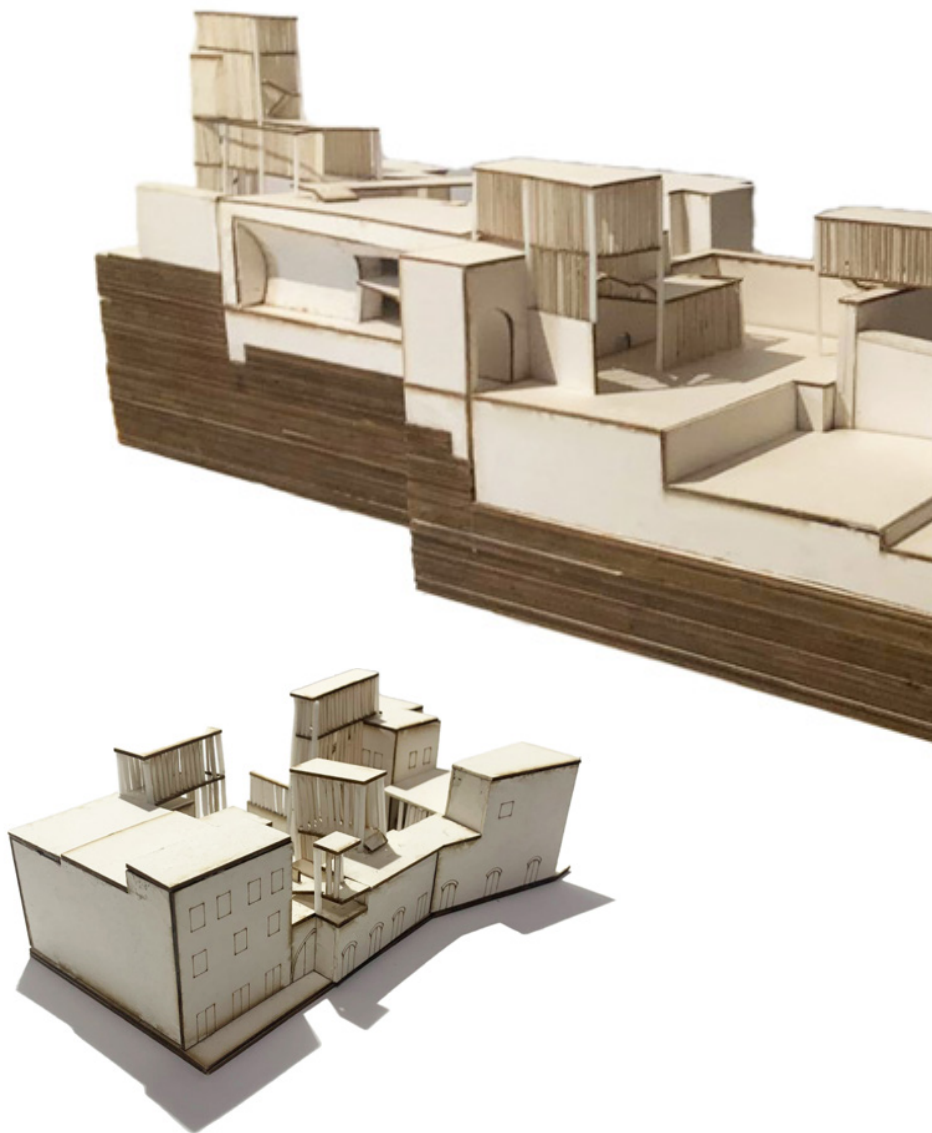
ומים והמצודה במערך המשכי רציף.

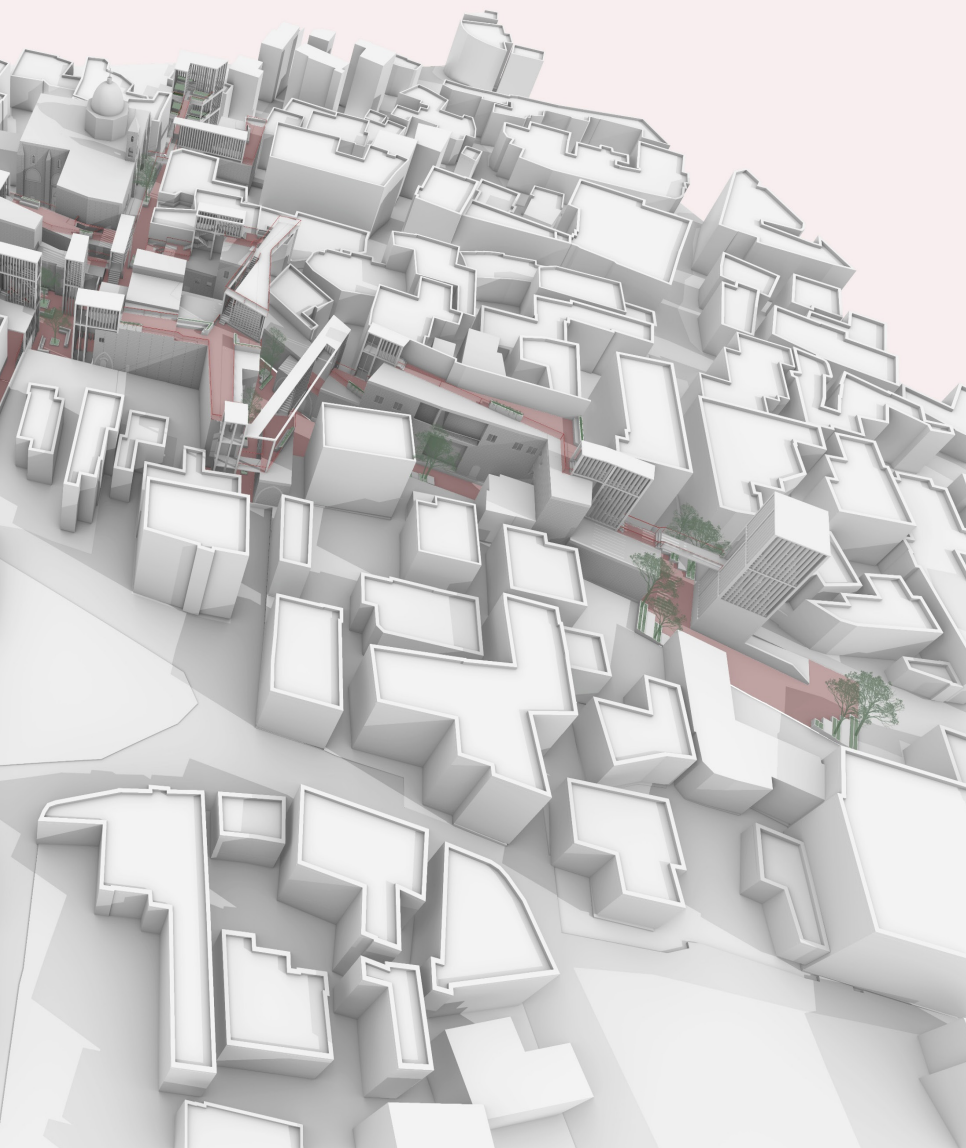
שכי ומעברים

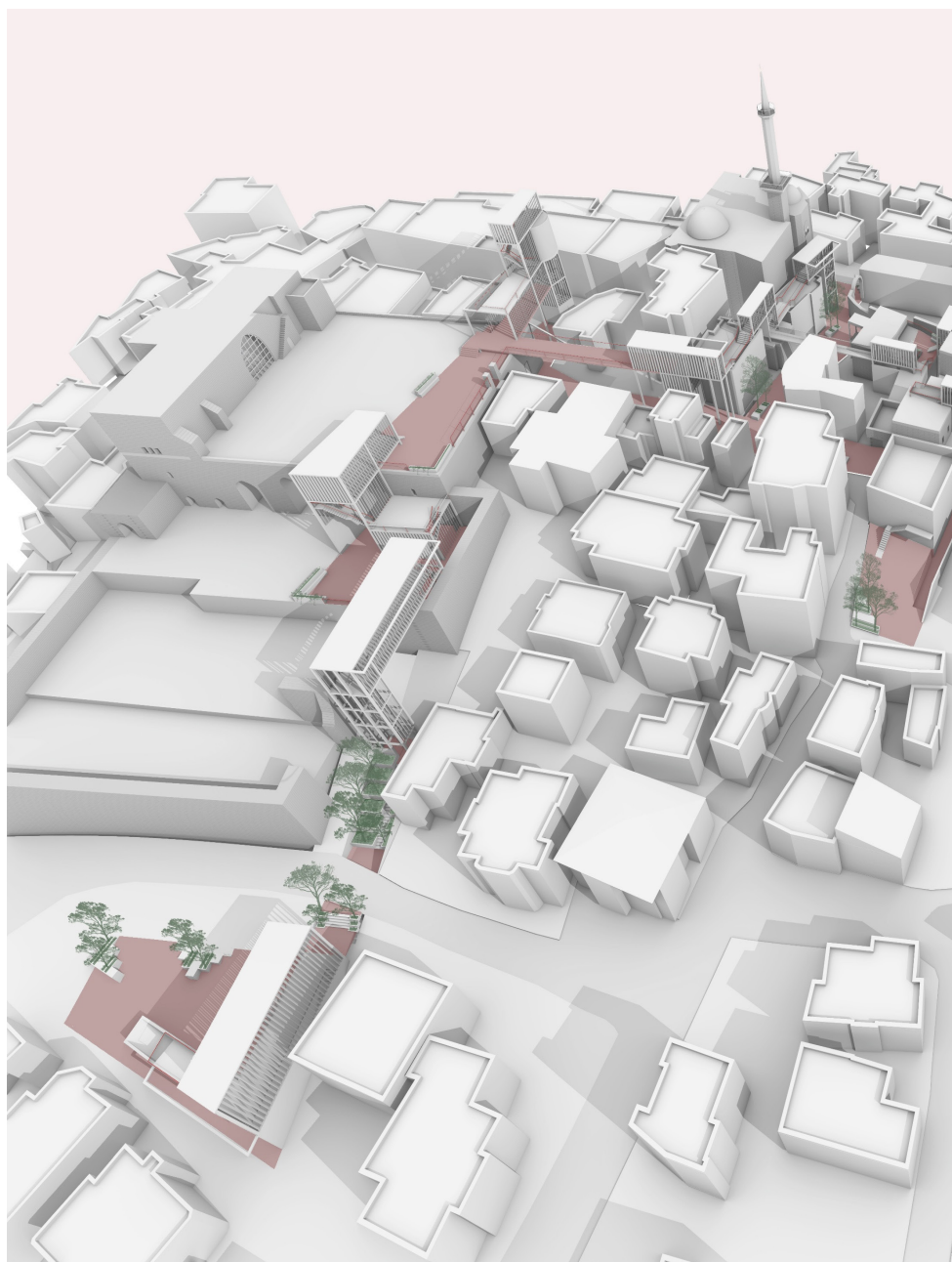
מודל פיזי קנ"מ 1-250 למערכת החייאת המצודה ומגדל המים| רצף האירועים של נקודות ההחיי

מודל פיזי קנ"מ 1-250 של החצר פנימית בעוגן השוק התלבשות נקודות ההחיא על הגגות

סיכום

הפרויקט עוסק בסוגייה הנפוצה בהרבה מהערים ההיסטוריות, של הזנחה ונטישה פיזית למרכזי ערים בעלי ערך תרבותי והיסטורי גבוהה. תהליך, זה גורם לקטיעת רצף החיים שהתקיימו בגרעין למשך דורות, המנתק אותו משאר העיר, וגורם להתרוקנותו עקב הקיפאון המרחבי וחוסר התאמתו לסגנון החיים העכשווי. בנוסף לזה, תהליכים אלה מובילים להיעלמות החזית השישית, שחיברה בין התושבים ולפגיעה בתחושת השייכות.

בשפרעם בנוסף לסוגייה הזו של ניתוק הגרעין והתרוקנותו, קיים מרכיב נוסף המחזק את המגמה הזאת, שהוא המרכיב העדתי, חלוקת העיר לסקטורים לפי עדות. כך שהתרוקנות הגרעין הפכה להיות סמל של התכנסות כל עדה פנימה לסקטור שלה, שמנהלת בתוכו חיים בנפרד מהעדות האחרות, מציאות ההפוכה מהחיים השיתופיים שהתקיימו בעבר בגרעין, ששימש כמקוד לחיים השיתופיים בעיר, המתבטא דרך שביל הדתות.

תכנון ההתערבות בפרויקט, התמודד בנוסף לאתגר המרכזי של החייאת הגרעין ההיסטורי, וחיבורו מחדש כמרחב אינטגרלי לחיים העירוניים בשפרעם, גם עם אתגר נוסף של החיבור בין העדות בחיי היומיום העירוניים. כתוצאה מכך, נשען התכנון על המחנה המשותף בין התושבים, שהוא החזית השישית הטמונה בגרעין. ולכן בוצע במהלך הפרויקט שאלונים וראיונות, שאפשרו הבנת החזית השישית הטמונה במרחב הגרעין, דרך מיפוי הזיכרונות ויצירת מפת הזיכרונות המשקפת את החיים השיתופיים שהתקיימו בעבר.

הפרויקט מציע יצירת רשת עירונית חדשה, המבוססת על פיזור נקודות החייאה לאורך מסלול הזיכרון של החזית השישית, המחברת בין המרחב העירוני, למרחב ההיסטורי בעיר תוך מתן מענה לצרכים הקהילתיים העכשוויים. בצורה הזו, המערכת המרחבית החדשה פועלת כמרחב ניטראלי משותף, השובר את קיפאנו של הגרעין ההיסטורי, ומחזיר לחיים את תפקידו בחיזוק הזהות העירונית המקומית, שמעודד את הקשרים החברתיים בין העדות השונות בעיר.

לסיכום, בשונה מגישות שימור המתמקדות רק במונומנטים ההיסטוריים החשובים ביותר במרכז הגרעין ההיסטורי, הפרויקט מציע זווית ראייה אחרת, למען החייאת הגרעין וחיבורו כחלק אינטגרלי בחיים העירוניים, דרך בחינה רחבה של המרחב העירוני, המתמקדת במרחבי המפגש של שולי הגרעין, עם העיר הסובבת היותר עדכנית, למען זיהוי במרחבים אלו מוקדים בעלי משמעות בזיכרון הקולקטיבי, שישמשו כעוגנים בתכנון המרחב. כך שדרך החיבור בין העוגנים שנבחרו, ניתן להכניס את התושבים בחזרה, להחיות מחדש את מרחב הגרעין, וליצור רצף וחיבור בין מרכז הגרעין ההיסטורי לבין חיי היומיום העירוניים.

ביבליוגרפיה- מקורות באנגלית

- 1-Hakim, Besim. 2008. "Mediterranean Urban and Building Codes: Origins, Content, Impact, and Lessons." *Urban Design International* 13 20-40
- 2-Hakim, Besim. 2007. "Revitalizing Traditional Towns and Heritage Districts." *International Journal of Architectural Research Archnet-IJAR* 153-166
- 3-Mehan, Asma. 2016. "Urban Regeneration: A Comprehensive Strategy for Achieving Social Sustainability in Historical Squares." SGEM 2016 Conference. Vienna, Austria: 3rd International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences and Arts SGEM. 861-868. https://www.researchgate.net/publication/301492969_Urban_Regeneration_A_Comprehensive_Strategy_for_achieving_Social_Sustainability_in_Historical_Squares
- 4-Najd, Meysam Deghati, Nor Atiah Ismail, Suhardi Maulan, Mohd Yazid Mohd Yunos, and Mahsa Dabbagh Niya. 2015. "Visual preference dimensions of historic urban areas: The determinants for urban heritage conservation." *Habitat International* 49 115-125
- 5-Relph, Edward. 1976. *Place and placelessness*. London: London: Pion
- 6-Wanas, Ayman F, Yasser M Moustafa, and Sally Murshed. 2014. "Social Cohesion in Cairo: Toward a Better Understanding Of The Potential Role Of Urban Design." *Journal of Engineering and Applied Science*. 1-24
- 7-Wang, Mengjia. 2015. *Historical Layering and Historic Preservation in Relation to Urban Planning and Protecting Local Identity: City Study of Nanjing*. Master's thesis, Historic Preservation. Philadelphia: University of Pennsylvania
- 8-Zhou, Ren, Zi Yang, Jia Liu, Jialing Chen, and Weimin Guo. 2024. "Design framework to renewal abandoned areas in historic districts." *Journal of Asian Architecture and Building Engineering*, July 30

ביבליוגרפיה - מקורות בעברית וערבית

[illegible]

2. אסתר ליס, ענת. 2021. שפרעם תכנית מתאר מקומית כוללנית תכנית 261-0345462-נספח שימור חלק 2 רשימה וברטסיסיות אתרים לשימור אתרים ארכיאולוגיים מתחמים לשימור. מינהל התכנון. <https://www.tabanow.co.il/%D7%AA%D7%91%D7%A2/%D7%92%D7%91%D7%A2%D7%AA%20%D7%90%D7%9C%D7%95%D7%A0%D7%99%D7%9D/261-0345462>

3. בן ציוני, אורי. "שפרעם - פרוגרמה לפיתוח תיירותי." אביעד שר-שלום. אין תאריך.
5-11.

4. מוסטפא, רים, ופאיזה ח'ורי. 2019. "רחוב הנזירות, שפרעם." החממה החברתית בטכניון (הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, טכניון). https://socialhub.technion.ac.il/projects/14_shefa-amr_the-nuns-street/

5. מנהל התכנון, 2021. "תכנית מתאר כוללנית מס' 261-0345462 שפרעם-נספח חברת-כלכלי".
<https://www.tabanow.co.il/%D7%A2%D7%92%D7%91%D7%A0%D7%99%D7%9D/261-0345462%D7%A2%D7%AA%D7%90%D7%9C%D7%95%D7%A0%D7%99%D7%9D/261-0345462>

6. شكري عراف. 2011. شفاعمرو بوصلة المجتمع العربي. بلدية شفاعمرو.

7. طارق محمود بصول. 2021. شفاعمرو تحولها من قرية إلى مدينة في أواخر العهد العثماني 1720م-1914م. مكتبة كل شيء.

مقורות לסרטונים

1. 2016. حكاية السوق القديم في شفاعمرو بالصوت والصورة يرويها العم داهود جمال (ابو غسان 84 عاما)..الرمز الباقي في السوق منذ 70 عاما (الحلقة الاولى)..إخراج. Assaad Talhami. <https://www.facebook.com/share/r/14MfBjp3xL>.
2. 2016. (الحلقة الثالثة).. حكاية السوق القديم في شفاعمرو بالصوت والصورة يرويها العم داهود جمال (ابو غسان 83 عاما)..الرمز الباقي في السوق منذ 70 عاما..إخراج. Assaad Talhami. <https://www.facebook.com/share/r/1BDGVGko43>.
3. 2016. (الحلقة الثانية).. حكاية السوق القديم في شفاعمرو بالصوت والصورة يرويها العم داهود جمال (ابو غسان 84 عاما)..الرمز الباقي في السوق منذ 70 عاما..إخراج. Assaad Talhami. <https://www.facebook.com/share/r/1ATp8ZjmfP>.
4. 2016. (الحلقة الثالثة).. حكاية السوق القديم في شفاعمرو بالصوت والصورة يرويها العم داهود جمال (ابو غسان 83 عاما)..الرمز الباقي في السوق منذ 70 عاما..إخراج. Assaad Talhami. <https://www.facebook.com/share/r/1BDGVGko43>.
5. 2016. (الحلقة الرابعة).. حكاية السوق القديم في شفاعمرو بالصوت والصورة يرويها العم داهود جمال (ابو غسان 83 عاما)..الرمز الباقي في السوق منذ 70 عاما..إخراج. Assaad Talhami. <https://www.facebook.com/share/r/18RoDfCv2g>.
6. 2016. (الحلقة الخامسة).. حكاية السوق القديم في شفاعمرو بالصوت والصورة يتابعها العم ميلاد بحوث (ابو يوسف 86 عاما)..إخراج. Assaad Talhami. <https://www.facebook.com/share/r/18vHbyV1VY>.
7. 2016. (الحلقة السادسة).. حكاية السوق القديم في شفاعمرو بالصوت والصورة يتابعها العم ميلاد بحوث (ابو يوسف 86 عاما)..إنتاج. Assaad Talhami. <https://www.facebook.com/share/r/1BonhubBNH>.
8. 2016. (الحلقة السابعة والاختيرة).. حكاية السوق القديم في شفاعمرو بالصوت والصورة يتابعها العم ميلاد بحوث (ابو يوسف 86 عاما)..إخراج. Assaad Talhami. <https://www.facebook.com/share/r/1Bdy6Nt9h>.
9. 2016. داهود جمال من مدينة شفاعمرو يعمل في مهنة الاحذية منذ 60 عاما. إخراج تلفزيون العرب نت arabTV. أداء تامر أيوب. <https://www.youtube.com/watch?v=LHOaa5TCUPY>.

מקורות לסרטונים

1. 2017. البلدة القديمة - شفا عمرو - الحلقة التاسعة - #رحلات - الموسم الثاني - قناة مساواة الفضائية. إخراج musawa channel. أداء روان شعبان و سمر قبضي. <https://www.youtube.com/watch?v=GNHLwknlaa4>

2. 2021. إياباً: مدينة شفاعمر و .. مع سعيد سلامة. إخراج Musawa Channel. أداء سعيد سلامة. <https://www.youtube.com/watch?v=liTB6FEovwY>

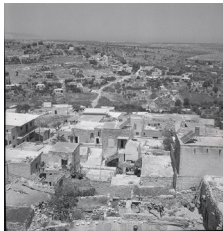
3. 2021. شفاعمر و موقع في الذاكرة، حاووز المياه. إنتاج المصدر الاخر. <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=2854478751436433&id=1497685377115784&set=a.1507046126179709>

מקורות לדימויים

1. תצלום אוויר. עמוד 4 התרחבות הגרעין. המרכז למיפוי לישראל. 2023. <https://www.govmap.gov.il/?c=216736.34,745919.01&z=8&q=%D7%A9%D7%A4%D7%A8%D7%A2%D7%9D&b=1>

ShafaAmr Survey of Palestine. מפה. עמוד 4. 1952. <https://palopenmaps.org/en/maps?basemap=9&overlay=pal1940&color=status&toggles=places|year#14.00,35.1656,32.8046>

2. בוריס כרמי. שפרעם. תצלום. עמוד 8-6. הספרייה הלאומית. אוקטובר 1965. אוסף מיתר, האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת פריצקר, הספרייה הלאומית. [https://www.nli.org.il/en/images/NNL_ARCHIVE_AL997009453011305171/NLI#\\$FL167234398](https://www.nli.org.il/en/images/NNL_ARCHIVE_AL997009453011305171/NLI#$FL167234398)

3. בוריס כרמי. שפרעם. תצלום. עמוד 10. הספרייה הלאומית. אוקטובר 1965. אוסף מיתר, האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת פריצקר, הספרייה הלאומית. [https://www.nli.org.il/en/images/NNL_ARCHIVE_AL997009453009305171/NLI#\\$FL167234298](https://www.nli.org.il/en/images/NNL_ARCHIVE_AL997009453009305171/NLI#$FL167234298)

4. 22. מרכז להב, מתוך אתר פיקיוויקי. השוק העתיק בשפרעם.
תצלום. עמוד 12,27,46.
צילום אישי, עמוד 12.

5. צילום אישי. עמוד 30,14. החייאת אזורים היסטוריים נטושים.
עמוד 30,22,14,27.

החייאת אזורים היסטוריים נטושים. תצלום. עמוד
<https://www.facebook.com/photo/?fbid=986619160132163&set=a.350809330379819>
30,22,14,27. אולפני הרצלייה. יוני 2024.

6. הדרך העולה למצודה הצלבנית, שפרעם. תצלום. עמוד 16.
הספרייה הלאומית. 1920-2014. רשומה זו היא חלק מפרויקט
רשת ארכיוני ישראל (רא"י) וזמינה במסגרת שיתוף פעולה בין
יד יצחק בן צבי, משרד ירושלים ומורשת והספרייה הלאומית
של ישראל. [https://www.nli.org.il/he/archives/NNL_](https://www.nli.org.il/he/archives/NNL_ARCHIVE_AL997009636510305171/NLI#$FL170007568)
ARCHIVE_AL997009636510305171/NLI#\$FL170007568

7. צילום אישי. עמוד 20.

8. תצלום אוויר. עמוד 21 גרעין העיר הנטוש שנשאר בעבר.
googlemaps imagery.2025

9. בוריס כרמי. שפרעם. תצלום. עמוד 22 שביל הדתות.
הספרייה הלאומית. אוקטובר 1965. אוסף מיתר, האוסף הלאומי
לתצלומים על שם משפחת פריצקר, הספרייה הלאומית.
[https://www.nli.org.il/en/images/NNL_ARCHIVE_](https://www.nli.org.il/en/images/NNL_ARCHIVE_(AL997009453011705171/NLI#$FL167234418)
[AL997009453011705171/NLI#\\$FL167234418](https://www.nli.org.il/en/images/NNL_ARCHIVE_(AL997009453011705171/NLI#$FL167234418)

10. בוריס כרמי. שפרעם, שריד לבית כנסת עתיק בעיר. תצלום.
עמוד 22 שביל הדתות. הספרייה הלאומית. אוקטובר 1965.
אוסף מיתר, האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת
פריצקר, הספרייה הלאומית. [https://www.nli.org.il/en/](https://www.nli.org.il/en/images/NNL_ARCHIVE_AL997009453009905171/NLI#$FL167234328)
[images/NNL_ARCHIVE_AL997009453009905171/](https://www.nli.org.il/en/images/NNL_ARCHIVE_AL997009453009905171/NLI#$FL167234328)
[NLI#\\$FL167234328](https://www.nli.org.il/en/images/NNL_ARCHIVE_AL997009453009905171/NLI#$FL167234328)

11. בוריס כרמי. שפרעם. תצלום. עמוד 22, 27 שביל הדתות.
הספרייה הלאומית. אוקטובר 1965. אוסף מיתר, האוסף הלאומי
לתצלומים על שם משפחת פריצקר, הספרייה הלאומית.
[https://www.nli.org.il/en/images/NNL_ARCHIVE_](https://www.nli.org.il/en/images/NNL_ARCHIVE_AL997009453010105171/NLI#$FL167234338)
[AL997009453010105171/NLI#\\$FL167234338](https://www.nli.org.il/en/images/NNL_ARCHIVE_AL997009453010105171/NLI#$FL167234338)

12. בוריס כרמי. שפרעם, שריד לבית כנסת עתיק בעיר. תצלום.
עמוד 22 שביל הדתות. הספרייה הלאומית. אוקטובר 1965.
אוסף מיתר, האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת
פריצקר, הספרייה הלאומית. [https://www.nli.org.il/en/](https://www.nli.org.il/en/images/NNL_ARCHIVE_AL997009453012105171/NLI#$FL167234438)
[images/NNL_ARCHIVE_AL997009453012105171/](https://www.nli.org.il/en/images/NNL_ARCHIVE_AL997009453012105171/NLI#$FL167234438)
[NLI#\\$FL167234438](https://www.nli.org.il/en/images/NNL_ARCHIVE_AL997009453012105171/NLI#$FL167234438)

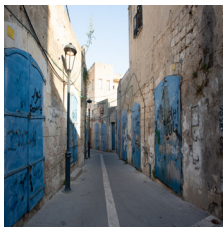
google earth. Hilwa.May 2019. [https://.13
earth.google.com/web/@32.80627912,35.16
831351,125.34597114a,328.57290311d,35y,
0h,0t,0r/data=CjoaNBluCiUweDE1MWRiNDVI
ZGUwYzAwOTk6MHgxMzY1YTRkYTcyOTEwNG
RkKgVlaWx3YRgCIAFCaggBOgMKATBCaggAS
g0I_____ARAA](https://earth.google.com/web/@32.80627912,35.16831351,125.34597114a,328.57290311d,35y,0h,0t,0r/data=CjoaNBluCiUweDE1MWRiNDVI ZGUwYzAwOTk6MHgxMzY1YTRkYTcyOTEwNG RkKgVlaWx3YRgCIAFCaggBOgMKATBCaggASg0I_____ARAA)

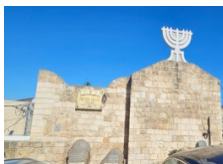
14. مقبولة نصار. قلعة ظاهر العمر, من الناحية ال
جنوبية.
شביל הדתות. נובמבר 2007. [https://www.
.palestineremembered.com/GeoPoints/
Shafa_Amr_1573/ar/Picture_12436.html](https://www.palestineremembered.com/GeoPoints/Shafa_Amr_1573/ar/Picture_12436.html)

15. צילום אישי, עמוד 22 שביל הדתות.

16. צילום אישי, עמוד 22 שביל הדתות.

17. צילום אישי, עמוד 22 שביל הדתות.

18. Pre-Nakba Aerial view of the city. תצלום אוויר. פברואר 2023. עמוד 23. https://www.palestineremembered.com/GeoPoints/Shafa_Amr_1573/ar/Picture119945.html?src=av

19. בוריס כרמי. שפרעם. תצלום. עמוד 24. הספרייה הלאומית. אוקטובר 1965. אוסף מיתר, האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת פריצקר, הספרייה הלאומית. [https://www.nli.org.il/he/images/NNL_ARCHIVE_AL997009453010105171/NLI#\\$FL167234338](https://www.nli.org.il/he/images/NNL_ARCHIVE_AL997009453010105171/NLI#$FL167234338)

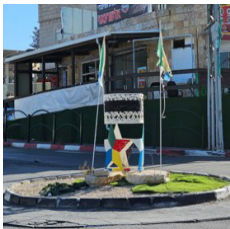
20. דאהר אל-עומר. שרטוט. עמוד 25. אביעד שר שלום, שפרעם-פרוגרמה לפיתוח תיירות עמוד 17.

21. جريس خوري. شفا عمرو: بين الماضي والحاضر 1914 و 2014. תצלום. עמוד 28. אוגוסט 2015. https://www.palestineremembered.com/GeoPoints/Shafa_Amr_1573/ar/Picture_101613.html

22. צילום אישי, עמוד 34-35 כיכרות והגדרת טירטוריות.

23. צילום אישי, עמוד 34-35 כיכרות והגדרת טירטוריות.

24. צילום אישי, עמוד 34-35 כיכרות והגדרת טירטוריות.

25. צילום אישי, עמוד 34-35 כיכרות והגדרת טירטוריות.

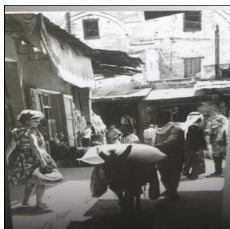
26. צילום אישי, עמוד 34-35 כיכרות והגדרת טירטוריות.

27. צילום אישי, עמוד 34-35 כיכרות והגדרת טירטוריות.

28. צילום אישי, עמוד 34-35 כיכרות והגדרת
טירטוריאות.

29. בוריס כרמי. שפרעם. תצלום. עמוד 40-41
מתפ זכרונות. הספרייה הלאומית. אוקטובר 1965.
אוסף מיתר, האוסף הלאומי לתצלומים על שם
משפחת פריצקר, הספרייה הלאומית. [https://www.nli.org.il/en/images/NNL_ARCHIVE_AL997009453012105171/NLI#\\$FL167234438](https://www.nli.org.il/en/images/NNL_ARCHIVE_AL997009453012105171/NLI#$FL167234438)

30. מרכז להב, מתוך אתר פיקיוויקי. השוק העתיק
בשפרעם. תצלום. עמוד 40-41.

31. مدينة شفاعمر - فلسطين عام 1921 מ. תצלום.
עמוד 41-41 מפת זכרונות. 2015. https://www.palestineremembered.com/GeoPoints/Shafa_Amr_1573/ar/Picture_94712.html

32. סובחיא ענתבאוי- אחת מהאנשים שראיינתי-
תמונה של אבא ואח שלי עובדים בבית בד. עמוד
40-41 מפת זכרונות.

33. בוריס כרמי. שפרעם, חתונה נוצרית בעיר, הזוג הטרי מוקף בילדים. תצלום. עמוד 40-41 מפת זכרונות. הספרייה הלאומית. אוקטובר 1965. אוסף מיתר, האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת פריצקר, הספרייה הלאומית. [https://www.nli.org.il/en/images/NNL_ARCHIVE_AL997009453012005171/NLI#\\$FL167234433](https://www.nli.org.il/en/images/NNL_ARCHIVE_AL997009453012005171/NLI#$FL167234433)

34. יוסף אמרה. شفاعمرو عام 1925 امام احد الاديرة لتلقي المساعدة. תצלום. עמוד 44-45 מפת זכרונות. יוני 2024. <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1008519157472332&set=a.101143548209902>

35. בוריס כרמי. שפרעם, חתונה נוצרית בעיר, קהל מלווה את הזוג הצעיר. תצלום. עמוד 40-41 מפת זכרונות. הספרייה הלאומית. אוקטובר 1965. אוסף מיתר, האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת פריצקר, הספרייה הלאומית. [https://www.nli.org.il/en/images/NNL_ARCHIVE_AL997009453009505171/NLI#\\$FL167234308](https://www.nli.org.il/en/images/NNL_ARCHIVE_AL997009453009505171/NLI#$FL167234308)

36. נדב מן, ביתמונה. באר ליד שפרעם. תצלום. עמוד 40-41 מפת זכרונות. הספרייה הלאומית. אוסף אדוארד אלקן. האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת פריצקר, הספרייה הלאומית. https://www.nli.org.il/en/images/NNL_ARCHIVE_AL997001337300405171/NLI

37. בוריס כרמי. שפרעם, חתונה נוצרית בעיר, קהל מלווה את הזוג הצעיר. תצלום. עמוד 40-41 מפת זכרונות. הספרייה הלאומית. אוקטובר 1965. אוסף מיתר, האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת פריצקר, הספרייה הלאומית. [https://www.nli.org.il/ar/images/NNL_ARCHIVE_AL997009453012105171/NLI#\\$FL167234438#\\$FL161093775](https://www.nli.org.il/ar/images/NNL_ARCHIVE_AL997009453012105171/NLI#$FL167234438#$FL161093775)

38. בוריס כרמי. שפרעם. תצלום. עמוד 40-41.
 הספרייה הלאומית. אוקטובר 1965. אוסף מיתר,
 האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת
 פריצק, הספרייה הלאומית. [https://www.nli.org.il/en/images>NNL_ARCHIVE_](https://www.nli.org.il/en/images>NNL_ARCHIVE_AL997009453009405171/NLI)
[AL997009453009405171/NLI](https://www.nli.org.il/en/images>NNL_ARCHIVE_AL997009453009405171/NLI)

39. בוריס כרמי. שפרעם. תצלום. עמוד 45.
 הספרייה הלאומית. אוקטובר 1965. אוסף מיתר,
 האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת
 פריצק, הספרייה הלאומית. [https://www.nli.org.il/en/images>NNL_ARCHIVE_](https://www.nli.org.il/en/images>NNL_ARCHIVE_AL997009453010705171/NLI#$FL167234368)
[AL997009453010705171/NLI#\\$FL167234368](https://www.nli.org.il/en/images>NNL_ARCHIVE_AL997009453010705171/NLI#$FL167234368)

השבת החזית השישית

הפרויקט עוסק בתופעה הנפוצה של נטישה והזנחה של מרכזים עירוניים היסטוריים. למרות הערך התרבותי הגבוה שיש למרחבים אלה, בשל שינויים בסגנון החיים בערים רבות מתחוללת ירידה מתמשכת בפעילות העירונית המתקיימת במרכזים ההיסטוריים וכתוצאה ממנה להיחלשות מעמד הסמלי. כך הולכת ונעלמת גם "החזית השישית" של מרחבים אלה, שהיא השכבה המצטברת של הזיכרונות ההיסטוריים הנקשרים למרחב הפיזי. היעלמותה של החזית השישית של המרכזים העירוניים ההיסטוריים מחלישה את הלכידות התרבותית של תושבי העיר, משום שזו מתבססת על זיכרון עירוני משותף. הפרויקט מציע לראות בחזית השישית כלי בעל פוטנציאל ליצירת שפה אדריכלית חדשה ומשותפת, המחברת מחדש בין חלקי העיר השונים הסמוכים למרכז העיר ההיסטורי.

הנטישה הפיזית של הגרעין העירוני ההיסטורי וההזנחה המתלווה אליה נובעות מהפער שבין התכנון והאדריכלות ההיסטוריים לסגנון החיים הנוכחי ולצרכים היומיומיים הנובעים ממנו. משום כך, כדי להפוך את מגמת הנטישה, נדרשת פעולה מרחבית להתאמת המרחב ההיסטורי לסגנון החיים הנוכחי, תוך יצירת רשת עירונית חדשה. פעולה זו צריכה להתבסס על תוספות מוגבלות של נפח בנוי לגרעין ההיסטורי אשר שומרות על הערכים האדריכליים הקיימים תוך יצירת מרחבים פיזיים חדשים המותאמים לשינויים באורח החיים.

העיר שפרעם משמשת כמקרה בוחן לפרויקט. שפרעם היא עיר מעורבת מבחינה דתית (מוסלמים, נוצרים ודרוזים) ובעלת היסטוריה עשירה של חיים משותפים. גרעינה ההיסטורי, הנושא בתוכו שכבות היסטוריות מגוונות של מאות שנים, נמצא בשנים האחרונות במצב מתמשך של נטישה, הזנחה וניתוק מחלקי העיר האחרים בשל אי-התאמתו לסגנון החיים הנוכחי. מציאות זו מובילה להיעלמות הדרגתית של החזית השישית של הגרעין ההיסטורי ולהעצמת הנתק בין התושבים המתבטא בחלוקת העיר לפי מפתח עדתי לשלושה מתחמים המכונים בעצמם.

הפרויקט מציע אסטרטגיה תכנונית של יצירת רשת עירונית חדשה המבוססת על פיזור נקודות החיאה לאורך מסלול הזיכרון של החזית השישית. המסלול מחבר בין מוקדי זיכרון שונים ומייצר כך מהלך חווייתי של תנועה ושהייה בין שלושת המתחמים העדתיים הסובבים את הגרעין ההיסטורי. תכנון הנקודות מבוסס על פרשנות נפחית חדשה של אלמנט בנייה מסורתי, הסיבאט (חלל מגורים פרטי מעל דרך ציבורית), כאבטיפוס הפורץ מגבולות המרחב הקיימים ומחברם לשרידי הזיכרון. בצורה זו, המערכת המרחבית החדשה פועלת כאזור ניטראלי משותף השוברת את קיפאונו של הגרעין ההיסטורי ומחזירה לחיים את תפקידו בחיזוק הזהות העירונית המקומית ובעידוד קשרים חברתיים בין העדות השונות בעיר.